

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

**«ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ,
В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ ТА ПІКЛУВАННЯМ»**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

Назва освітньої програми

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка II курсу, група СРМ-22-1

Підпис

Н.С. Гураль

Ініціали, прізвище

Керівник доктор педагогічних наук, професор _____

Підпис

Л. І. Романовська

Ініціали, прізвище

науковий ступінь, вчене звання

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор _____

Підпис

Ю. Л. Бриндіков

Ініціали, прізвище

_____ 2023 р.

Хмельницький, 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний

Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

Освітній рівень другий (магістерський)

Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка

Спеціалізація _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
соціальної роботи і
соціальної педагогіки
проф. Юрій БРИНДІКОВ

_____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Гураль Надії Сергіївни

1. Тема кваліфікаційної роботи: *«Організація роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням»*

Керівник кваліфікаційної роботи: Романовська Л.І., доктор педагогічних наук, професор

Затверджено наказом ректора університету від 15 серпня 2023 р. № 30

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 10 грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: Методика “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової; Методика для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої; опитувальник для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг; опитувальник для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням. У дослідженні прийняло участь 28 дітей різного віку та статі відповідної категорії, 18 опікунів та 20 соціальних працівників.

4. Зміст дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні основи дослідження проблеми організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням; сутність феномену опіки та піклування в контексті соціальної роботи; особливості розвитку дітей, які виховуються під опікою чи піклування; зміст форми та методи організації роботи соціального працівника

з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням; висновки до розділу; розділ 2. Емпіричне дослідження форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням; провести діагностичне вивчення форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням ; розробити програму міні тренінгу "Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей під опікою та піклування" та науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам щодо ефективної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні; висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)

14 рисунків, 1 таблиця.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 09 грудня 2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) дипломної роботи магістра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 09 грудня 2022 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01 лютого 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу дипломної роботи.	До 01 березня 2023 р.	виконано
4	I розділ дипломної роботи.	До 10 червня 2023 р.	виконано
5	II розділ дипломної роботи.	До 01 листопада 2023 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 20 листопада 2023 р.	виконано
7	Оформлення дипломної роботи.	До 10 грудня 2023 р.	виконано
8	Попередній захист дипломної роботи.	22-23 листопада 2023 р.	виконано
9	Захист дипломної роботи (відповідно графіку)	20-21 грудня 2023 р.	виконано

Здобувач _____ Надія ГУРАЛЬ.

Керівник роботи _____ Людмила РОМАНОВСЬКА

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Організація роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням»

Здобувач Гураль Надія Сергіївна

Керівник Романовська Людмила Іванівна

Кваліфікаційна робота включає 75 сторінок з них 63 сторінки основного тексту, 14 рисунків, 1 таблиця, перелік джерекл посилання складає 55 найменувань.

Ключові слова: організація роботи, соціальний працівник, сім'я, виховання, діти під опікою та піклуванням.

Об'єкт дослідження: організація роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

Предметом дослідження: форми та методи організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні.

За результатами дослідження розроблено програму міні тренінгу для майбутніх соціальних працівників “Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей під опікою та піклування та надано науково-практичні рекомендації майбутнім соціальним працівникам щодо ефективної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні. Матеріали дослідження також можуть бути корисними для практикуючих соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів.

Дипломник _____ Надія Гураль

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 10 грудня 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ ТА ПІКЛУВАННЯМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ	11
1.1 Сутність феномену опіки та піклування в контексті соціальної роботи.....	11
1.2 Особливості розвитку дітей, які виховуються під опікою чи піклування.....	20
1.3 Зміст, форми та методи організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням у сучасних умовах в Україні.....	26
Висновки до розділу	33
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ ТА ПІКЛУВАННЯМ	34
2.1 Діагностичне вивчення форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням (на прикладі реалізації проекту "Забезпечення системного реагування на потреби дітей, які повернулися до біологічних сімей з інтернатних закладів, та дітей групи ризику" від ГО «Ліга соціальних працівників України» та представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні)	34
2.2 Програма міні тренінгу для майбутніх соціальних працівників "Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей під опікою та піклування"	53
2.3 Науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам щодо ефективної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні	56
Висновки до розділу	59
ВИСНОВКИ	61
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	64
ДОДАТКИ	70

ДОДАТОК А. Методика “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової.	70
ДОДАТОК Б. Методика для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої	72
ДОДАТОК В. Опитувальник для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг	74
ДОДАТОК Г. Опитувальник для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням	75

ВСТУП

На сьогодні в Україні склалася критична ситуація в соціальній сфері через дію військового стану, тому країна потребує невідкладних та рішучих кроків, щоб вийти з неї. Існує шалений запит людей на допомогу, особливо це стосується підтримки соціально вразливих груп населення (внутрішньо переміщені особи, біженці, мігранти, жертви насилля, літні люди, безробітні, особи з інвалідністю та діти-сироти та діти ризику).

Однією з найбільш незахищених категорій серед дітей є діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування. В ході дослідження розглянуто важливі аспекти допомоги фахівцями соціальної роботи сім'ям, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

З часів становлення незалежності у Конституції України було закладено основу ставлення до дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, та зазначено що, “утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу”.

На сьогодні у світовій практиці відходять від інституційного виховання дітей, та переходять до альтернативних форм наближених до сімейних. Україна активно впроваджує соціальні реформи та взяла на себе міжнародні зобов'язання, щодо захисту прав дітей. Тому активно впроваджує нові сімейні форми державної опіки - дитячі будинки сімейного типу, прийомна та патронатна сім'я, а також розвиваються і вдосконалюються ті, що вже давно зарекомендували себе як ефективну форму допомоги - опіка та піклування або усиновлення.

У ході дослідження розглянуто один із них, найбільш прийнятний, ефективний та й більш природній напрямок реалізації прав дитини сироти та дитини позбавленої батьківського піклування - це оформлення опіки чи піклування.

Дослідження розвитку інституту опіки та піклування не є новим, але більше розглядається в контексті права. Наприклад Н.Я. Рудий, розглядає правові аспекти звичаєвого та позитивного права починаючи з Княжої доби і закінчуючи радянською епохою. Та акцентує увагу, що в усьому цивілізованому суспільстві Закон бере на себе два взаємопов'язаних завдання створення на основі доброї волі опікуна максимально можливих комфортних умов для розвитку особистості дитини з одного боку та захист її майнових інтересів з іншого.

Більш широко проблеми дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в сучасній Україні вивчають та займаються пошуком їх вирішення Г. Бевз, О. Нескучаєва, О. Безпалько, Л. Волинець, В. Кузьмінський.

Деякі інші аспекти опіки та піклування в Україні вивчали в історико-педагогічному напрямку (Р.Волянчук, З.Нагачевська, О.Карпенко, Т. Логвиненко, Я. Рудий, Л. Фуштей)

Схильні до психолого-педагогічного розгляду цих понять (Л.Волинець, А.Капська, Н.Лисенко, І.Пеша, Б.Ступарик, Ю.Якубова, І. Зверева, І. Іванова).

Юридичну складову опіки та піклування досліджують (Д. Прутян В.Довженко, Л. Волинець, Н.Комарова, Ю.Парамонов, З. Кияниця, Ю.Павленко)

Цими науковцями проаналізовано феномен соціального сирітства, форми й методи опіки та піклування над дітьми у період впровадження реформ соціальної сфери та трансформації суспільного устрою, огляд опіки в сучасному законодавстві.

Також суттєвим є теоретико-практичний досвід сусідніх держав Західної Європи (зокрема учені Польщі С. Бадора, М. Бартосевич, К. Блажеєвська, Р. Врочинський, З. Домбровський, А. Кельм, Ч. Кемпський, Б. Матияс, Х. Мушинський, В. Тайсс, М. Тишкова, М. Якубовський та ін) та

Сполучених Штатів Америки, які зазвичай є ініціаторами створення міжнародних спільнот, які досліджують, збирають і передають найефективніші методи вирішення поставленої проблеми. Праці та дослідження багатьох цих авторів (Дж. Боулбі, Б. Кіфер, Х. Форбз та Б. Пост, Г. Чепмен та Р. Кемпбелл, Р. Талер та К. Санстейн) запроваджуються в сучасних практиках соціальної роботи.

Наразі кількість дітей, які стають сиротами або втрачають батьківське піклування, зростає. Також варто враховувати і той фактор, що точну цифру з огляду на динаміку подій отримати важко. Зафіксувати якусь остаточну цифру неможливо. Але загалом тенденція сирітства в Україні не змінилася, тому і досі потребує пильної уваги з боку держави.

Важливо, щоб і опікун і фахівець соціальної роботи (психолог, педагог) мали усвідомлення, що дитина, яку влаштовують під опіку переживає психологічну травматизацію через втрату чи відсутність біологічних батьків з одного боку і входженням в нову сім'ю з другого боку. Адже дитина має пристосуватись до нових умов життя в опікунській сім'ї, для чого потрібно вибудувати нову правильну, дієву та ефективну модель поведінки.

Об'єктом дослідження є організація роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

Предметом дослідження є форми та методи організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні.

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні (на прикладі реалізації проєкту "Забезпечення системного реагування на потреби дітей, які повернулися до біологічних сімей з інтернатних закладів, та дітей групи ризику" від ГО «Ліга соціальних працівників України» та представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні).

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми організації роботи соціального працівника з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням .

2. Виокремити особливості видів соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування та обґрунтувати пріоритетні напрямки.

3. Розглянути особливості розвитку та визначити роль опіки та піклування у вирішенні проблем дитячого сирітства під час дії воєнного стану в країні.

4. Емпіричним шляхом вивчити форми та методи організації роботи соціального працівника з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні.

5. Розробити програму міні тренінгу та надати науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам щодо роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні.

Методи дослідження:

теоретичні: систематизація та аналіз наукової літератури, порівняння даних, порівняння, узагальнення та обґрунтування пріоритетних напрямків проведення дослідження;

*емпіричні:*окрім методу спостереження та бесіди, використовувалися:

Методика “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової; Методика для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої; опитувальник для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг; опитувальник для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

Методи якісної та кількісної обробки результатів дослідження.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що у кваліфікаційній роботі магістра розроблено програму міні тренінгу для майбутніх соціальних працівників “Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей під опікою та піклування надано науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам щодо ефективної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні. Матеріали дослідження також можуть бути корисними для практикуючих соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів.

Експериментальна база дослідження: дослідження проводилося на базі Хмельницького Міського Центру Соціальних Служб в рамках реалізації спільного проекту “Ліги соціальних працівників” та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) в Україні «Забезпечення системного реагування на потреби дітей, які повернулись до біологічних сімей з інтернатних закладів, та дітей групи ризику».

У дослідженні прийняло участь 28 дітей різного віку та статі відповідної категорії, 18 опікунів та 20 соціальних працівників.

Апробація результатів дослідження За матеріалами дослідження опубліковано наукову статтю: Гураль Н. С., Романовська Л.І. “Дослідження феномену опіки та піклування в контексті соціальної роботи з сім'ями, де виховуються діти цієї категорії” у збірнику наукових праць студентів та викладачів "Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери" / за ред. Ю.Л. Бриндікова та ін. Вип.2. Хмельницький : 2023. с. 53-60, а також доповідались на II-й Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених "Особистість у фокусі соціогуманітарних. педагогічних та психологічних наук" 26-27 жовтня 2023 року (Полтава-Лубни-Миргород).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання 55 позицій, 4 додатків. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок, з них 63 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ, В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ ТА ПІКЛУВАННЯМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ В УКРАЇНІ

1.1 Сутність феномену опіки та піклування в контексті соціальної роботи

Насамперед, слід зазначити, що поняття „опіки” і „піклування”, за Ентомологічним словарем є спорідненими словами і перейшли в нашу мову з давньоруського „пектися” у значенні „піклуватися” [13].

Але Н. Давиденко досліджуючи еволюцію понять „патронат” і „опіка”, зазначає що “вони мають давню історію і, зародившись у часи Римської імперії, пройшовши довгими і складними шляхами, декілька разів змінивши своє первісне значення, закріпилися в сучасній українській науковій термінології.” [9].

Так зв'язок опікуна та підопічного, якого античні часи називали „клієнтом” був двостороннім, та мав політичний підтекст, тому вдячністю за опіку, зазвичай, були підтримка та лобіювання політичних інтересів патрона. Ще у VI-III ст. до н. е. клієнти підпорядковувались голові роду або великої сім'ї або *patris familiae* (лат. „батька сім'ї”), обробляли землі, відбували військову повинність, щоб отримати власну землю. Згодом така система поширилась на Середньовічну Європу та Київську Русь [16].

Зазвичай в Римському праві піклувальниками вважалися особи, які опікувалися майном та вели справи осіб, які через свої фізичні вади або стан здоров'я не могли цього робити самостійно. За часів Римській імперії, та пізніше у Середні віки союз патрона (опікуна) та клієнта був взаємовигідним, і уможлиблювався тільки за згоди обох сторін. Різниця ж між опікою та піклуванням була суто формальною: для того, щоб стати піклувальником,

достатньо було тільки усної згоди „підопічного”, причому навіть згоди, даної після початку виконання функцій піклувальника, було достатньо. Піклування встановлювали над дітьми до повноліття – 25 років (у дівчат з 12 років, у хлопчиків – з 14), недієздатними дорослими, над майном незаможного боржника, над майном дитини, яка ще не народилася, але вже зачата [49].

В той же час опікун за Римським правом призначався як для управління майном, так й для „керівництва вихованням” [16].

С. Оріховський розглядаючи поняття опіки вважав синонімічними термінами протекцію (від лат. *protegere* – покривати, захищати) та патронат (від лат. *patronus* – покровитель, похідного від *pater* – батько) Та у своїх творах зазначав, у часи Середньовіччя під свою опіку брали зазвичай дорослих і дієздатних осіб, які потребували захисту та матеріальної підтримки [52].

При тому Н Кареев зауважує, що у ті часи ініціатором такої згоди була залежна особа, а суб’єктом опікунства не могли бути люди „безрідні”. А опікуном у всі часи могла стати тільки справді заможна людина, поважна та шанована, зі сталим високим становищем у суспільстві та політичним авторитетом.

Було поширеним явище „право патронату” та вважалося одним з основних принципів феодального устрою. Це стосувалося як світській сфері (захист у суді, компенсація витрат на освіту, допомога у виданні творів), так і духовної, адже духовенство теж залежало від патронів, на чийх землях знаходилися парафії. [21]

Відповідно в українській мові ці терміни латинського походження “патрон і патронат” були замінені власне українськими “опіка і піклування”, оскільки вони вже були вживані в народі і відзначали реалії українського життя. Однак пізніше виникла потреба і наразі вживається запозичення терміна “патрон” [21]

Що стосується розвитку інституту опіки та піклування на українських землях, то його досить істотно зробив львівський історик права Н.Я. Рудий, він розглядає правові аспекти звичаєвого та позитивного права починаючи з Княжої доби і закінчуючи радянською епохою. Та акцентує увагу в усьому цивілізованому суспільстві Закон бере на себе два взаємопов'язаних завдання створення на основі доброї волі опікуна максимально можливих комфортних умов для розвитку особистості дитини з одного боку та захист її майнових інтересів з іншого [32].

Це дозволило встановити етапність розвитку інституту опіки і піклування в Україні “відповідно до історіографічних традицій періодизації розвитку держави і права, а саме:

перший етап від VII–IX ст. до XIV ст. (від виникнення Київської Русі до припинення існування Галицько-Волинського князівства);

другий – XIV–XVII ст. (перехід українських земель під владу Польського королівства та Литовсько-Руської держави, а згодом Московського царства та Речі Посполитої);

третій – XVIII – початок XX ст. (перебування українських земель під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій);

четвертий – 1917–1991 рр. (проголошення Української Народної Республіки, ЗахідноУкраїнської Народної Республіки; входження їх земель до Другої Речі Посполитої та УРСР; проголошення незалежності України)” [33].

Отож, “національні особливості правового регулювання суспільних відносин у сфері опіки починають формуватися на українських територіях ще з IX ст. А появою перших писаних правових джерел зафіксовано поняття опіки, яке передусім забезпечує збереження майна підопічних.

У процесі розвитку феодальних та організації станово-представницьких відносин вдосконалюється регулювання відносин у сфері опіки, з'являється поняття піклування. Зважаючи на втрату державності,

інститут опіки та піклування розвивався в рамках правових систем іноземних держав. Але спираючись на звичаєво-правову основу, що закладена ще в Київській Русі, яка втілювалася в Руській Правді, інститут опіки не лише зберіг свою самобутність на українських землях, а й вплинув на формування аналогічних правових інститутів у Польському королівстві та Великому князівстві Литовському”.[32]

О.Ф.Кістяківський досліджуючи звичаєве право зазначає, що опіка над сиротою не мала майнового контексту, а в першу чергу визначала: хто буде годувати дитину, одягати та виховувати. Якщо помирає батько ця функція залишалася на плечах матері. Але якщо дитина залишилася круглою сиротою, то її мали доглянути ті, хто залишаються у в хаті (старші брати, дядькова сім'я, бабуся) тощо. Також дитину могли взяти до себе хресні батьки. При цьому однієї визначеної норми не було [7].

П.П. Чубинський зробив дослідження українських родинно-сімейних взаємостосунків, обрядовості українців та місця опіки в них, де описує процес пошуку та вибору кумів [43].

У 7 томі своїх «Трудов ...» він зазначає, що “саме хресні батьки, у разі смерті батьків біологічних, часто розглядалися громадою як пріоритетні кандидати в опікуни” та відзначає, що національному характеру українців притаманне шанобливе і турботливе ставлення до дітей, а особливо тих, які залишилися без батьківського піклування [43].

Також варто відзначити зміцнення в XIII –XVII ст. домінування впливу Церкви на сім'ю. Церква присвоїла статус хрещених батьків кумам, включивши їх до сім'ї та прирівнявши до кровних родичів, та відповідно заборонивши шлюби з ними та їх нащадками, як заборонялися і шлюби в межах заснованої на кровній спорідненості родини [15].

Проте залишається питання про роль хрещених батьків при встановленні опіки для похресників, адже за задумом Церкви, інститут

кумівства вводився для піклування над дітьми в разі, коли рідні батьки цього не можуть зробити.

Таким чином утворився певний конфлікт Церкви і держави - держава через законодавство, а Церква відповідно до своїх канонів намагаються регулювати питання опіки. Хоча, зазначають автори, що при добросовісному виконанні своїх обов'язків як офіційними опікунами, так і хрещеними батьками, (інститут яких зберігся до наших днів), виграє лише малолітня дитина [15].

Оскільки на основі звичаєвого давньоруського права сформовано Третій Литовський статут далі продовжував регулювати суспільні відносини аж до XIX ст., забезпечувати правову самодостатність українського народу в цей час за умови відсутності Української держави.[32]

Так досліджуючи Литовський Статут М. Гримич зазначає, що питанню опікунства присвячено цілий розділ. В ньому зазначається хто має право взяти опіку над дитиною в разі смерті одного чи обох батьків та обов'язки опікуна щодо дитини. Але ці норми стосувалися переважно шляхти та передбачали передусім розпорядження майном до повноліття, а не виховання дітей. Відповідне розпорядження надавалося передусім братам батька дитини (від старшого до наймолодшого), а у разі відсутності таких відповідно до черги - братам матері, найстаршій жінці по чоловічій лінії, найстаршій жінці по материнській лінії і т.д. [8].

Якщо розглянути термін «сирота», то він також має певні відмінності в історичній та сучасній трактовці. Адже здебільшого сиротою вважається «дитина або неповнолітній, у якого помер один або обоє з батьків» [25].

Але сучасне тлумачення наразі включає і категорію дітей, сім'ї яких неспроможні їх виховувати (через цілий перелік причин), сиріт при живих батьках, тобто соціальних сиріт.

В. Даль вкладає в термін «сирота» ширший зміст та знімає вікові обмеження - це «взагалі безпомічний, одинокий безпритульний бідняк, у

цьому значенні і старики та баби зуть себе сиротами, і так же зуть убогих та жебраків» [9].

Деякі питання соціальне виховання сиріт у родоплемінних слов'ян у архаїчний період розглядав та досліджував В. Дейна. Зокрема віддавна дітей, у яких помер батько в Україні, називали удовиченками. Сиротою ж дитина вважалась у випадку смерті матері, що було відображенням ранніх традицій родинного звичаєвого права, де спорідненість велась по матері. Відтак втрата матері ставала виникнення хаосу в житті дитини та основною причиною бездоглядності та її безпритульності та відчуває власну безпорадність [29].

Це перегукується з дослідженнями образу дитини-сироти у народній творчості. Наприклад І. Ченбай зазначає, що “знання й досвід народу, знаходять своє відображення у фольклорних творах, що дозволяє провести паралелі з теперішнім часом та глибше зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки сучасного сирітства”. Так її аналіз змісту поняття «сирота» показує, що до них відносили, переважно біологічних сиріт та напівсиріт, але також в переносному значенні використовувалося, як визначення знедолених [47].

Для дитини-сироти втрата батьків була страшна за своїми наслідками: бідність, сльози, сум, поневір'яння, відсутність перспектив подальшого щасливого життя. Вважалося, що відчуття сирітства буде супроводжувати людину все життя, через виховання поза сім'єю. Разом з тим, це призводило до того, що ставлення в суспільстві до проблем сироти завжди було двояким: з одного боку, співчуття та жалість, з іншого – відсторонення, байдужість чи навіть відверті знущання. Саме народна творчість демонструє приклади негативного ставлення до сироти: байдужість, яка може змінюватись суспільним осудом у випадку нетипової поведінки дитини, стереотипні уявлення про девіантність поведінки, що призводили до образ та фізичного покарання з боку оточуючих, через що у прислів'ях та приказках зустрічаються навіть суїцидальні мотиви [47]

Тому більшість науковців наголошує на важливості формування позитивної суспільної думки щодо питань сирітства особливо в умовах сучасних тенденцій реформування системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування [53].

Проте народна творчість демонструє і приклади діаметрально протилежного доброзичливого ставлення оточуючих до дитини-сироти. Адже християнська мораль вважала допомогу сироті богоугодною справою, а кривдження сироти вважалось гріхом. Вважається, що сироти мали особливий статус посередника між людьми та Богом, а слово сироти, як і слово жебрака, швидше доходить до Бога. Тому що дитина, яка не мала опіки серед людей, отримувала її від Бога, надає сироті своє особливе заступництво [1].

Характерно, що в українській народній творчості вважалось, що допомагати сиротам потрібно усім світом, усією громадою і матеріально, і морально, і психологічно. Щодо влаштування в сім'ю, то воно здійснювалось за ознакою спорідненості хоча сироту на виховання могли взяти люди не рідні. Тобто частіше опікунами ставали близькі дитини, але у випадку їх відсутності і далекі родичі. Тому життя дитини-сироти змальовується в сім'ях дорослих братів чи сестер, рідних дядьків чи тіток, але цікаво, що відсутні згадки про виховання після смерті батьків бабусями чи дідусями. Зазвичай дитина-сирота, яка виховувалась у сім'ях родичів, вимушена була тяжко працювати та часто терпіла нарікання, через те, що вона вважалась тягарем для чужої сім'ї. Але на правах рідної дитини взяти на виховання сироту могли й люди, які не мають з нею родинних чи кровних зв'язків – “названі батьки” або інша багатодітна сім'я. Проте найчастіше в творах відтворюється ситуація прийняття дитини бездітним подружжям, адже сім'я, яка не мала власних дітей, в народі вважалась нещасливою, неповноцінною, без майбутнього, тому прагнення мати дитину не покидає їх до старості [47].

Також юридичну складову опіки та піклування досліджують (Д. Прутян В.Довженко,, Л.Волинець, Н.Комарова, Ю.Парамонов, З.Кияниця, Ю.Павленко)

Цими науковцями проаналізовано феномен соціального сирітства, форми й методи опіки та піклування над дітьми у період впровадження реформ соціальної сфери та трансформації суспільного устрою, огляд опіки в сучасному законодавстві.

Деякі інші аспекти опіки та піклування в Україні вивчали в історико-педагогічному напрямку (Р.Воляннюк, З.Нагачевська, О.Карпенко, Т. Логвиненко, Я. Рудий, Л. Фуштей)

Схильні до психолого-педагогічного розгляду цих понять (Л.Волинець, А.Капська, Н.Лисенко, І.Пеша, Б.Ступарик. Ю.Якубова, І. Зверєва, І. Іванова).

Не стоять осторонь і педагогічні дослідження, так М. Стельмахович наполягає на необхідності розробки спеціальної сирітської педагогіки, коли розглядає питання виховання сиріт та напівсиріт у контексті української родинної педагогіки [29].

Більш широко проблеми дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в сучасній Україні вивчають та займаються пошуком їх вирішення Г. Бевз, О. Нескучаєва, О. Безпалько, Л. Волинець, В Кузьмінський.

Також суттєвим є теоретико-практичний досвід сусідніх держав Західної Європи (зокрема учені Польщі С. Бадора, М. Бартосевич, К. Блажеєвська, Р. Врочинський, З. Домбровський, А. Кельм, Ч. Кемпський, Б. Матияс, Х. Мушинський, В. Тайсс, М. Тишкова, М. Якубовський та ін) та Сполучених Штатів Америки, які зазвичай є ініціаторами створення міжнародних спільнот, які досліджують, збирають і передають найефективніші методи вирішення поставленої проблеми. Праці та дослідження багатьох цих авторів (Дж. Боулбі, Б. Кіфер, Х. Форбз та Б. Пост,

Г. Чепмен та Р. Кемпбелл, Р. Талер та К. Санстейн) запроваджуються в сучасних практиках соціальної роботи.

Отже, можна зробити висновки, що поняття опіка та піклування мають досить широке та багатогранне значення, через що ми маємо виокремити та уточнити це поняття не тільки у розрізі соціальної сфери а й по відношенню до дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Історично опіка та піклування є більш природним методом допомоги дітям-сиротам, але як і все сучасне українське має пройти певний етап переродження, щоб усвідомити свою силу. Зрозуміло, що наразі ми переживаємо найбільшу суспільну кризу з часів незалежності через війну, але через це і зміни більш рішучі.

1.2 Особливості розвитку дітей, які виховуються під опікою чи піклування

З часів становлення незалежності України було закладено основу ставлення до дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. У Конституції України [22] у 52 статті зазначено що, “утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу”. Тому кожний працівник соціальної сфери, приступаючи до роботи з сім'єю, де виховуються діти під опікою має розуміти, що це вибудовує усі процеси в державі і відповідно до цього вирішувати конкретне питання.

Отже, Законом України [17] встановлюється визначення, що “дитина-сирота - це дитина, в якій померли чи загинули батьки”. Та надається більш широке визначення категорії “діти, позбавлені батьківського піклування” за причиною цього позбавлення (повне позбавлення, відібрання без позбавлення, визнання відсутніми або недієздатними, оголошення померлими, перебування в місцях позбавлення волі, під вартою, у розшуку, тривалою хворобою), а також діти розлучені з сім'єю, підкинуті, батьки яких невідомі, відмовилися або не виконують свої обов'язки тощо)

На сьогодні у світовій практиці відходять від інституційного виховання дітей, та переходять до альтернативних форм наближених до сімейних. Україна активно впроваджує соціальні реформи та взяла на себе міжнародні зобов'язання, щодо захисту прав дітей. Тому активно впроваджує нові сімейні форми державної опіки - дитячі будинки сімейного типу, прийомна та патронатна сім'я, а також розвиваються і вдосконалюються ті, що вже давно зарекомендували себе як ефективну форму допомоги - опіка та піклування, усиновлення [30].

Ми розглянемо один із них, найбільш прийнятний, ефективний та більш природній напрямок реалізації прав дитини сироти та дитини позбавленої батьківського піклування - це оформлення опіки чи піклування.

Відповідно до Статті 55 Цивільного Кодексу України “Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки” [46].

Якщо це можливо, потрібно визначити на якому етапі взаємодії з державними установами перебуває відповідна сім'я, оскільки це безпосередньо впливає на рівень розвитку дитини, що знаходиться під опікою.

На першому етапі вже був проведений збір інформації про сім'ю та визначений її статус, далі певий час здійснювався первинний контроль за положенням справ в сім'ї та був визначений ступінь СЖО, відповідно до цього має бути складений акт обстеження житлово-побутових умов проживання сім'ї в якій мешкають діти.

Далі зібрана інформація була надана до служби у справах дітей, а сім'я передана під соціальний супровід локальному центру соціальних служб.

На цьому етапі дитина в залежності від віку мала перетин з працівниками дитячого дошкільного чи навчально-виховного закладу,

можливо мала досвід спілкування з органами охорони здоров'я, опікунськими радами, квартальними комітетами, громадськими організаціями чи дільничними інспекторами. Це, здебільшого, досить травматичний досвід для дитини, який не зважаючи на компетентність зазначених працівників впливає на розвиток особистості [42].

На другому етапі основна частина роботи покладається на локальний центр соціальних служб, який згідно відповідного здійснює соціальний супровід цієї сім'ї [24], здійснюючи “комплекс заходів, що передбачає:

- допомогу у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї;
- адаптацію дитини в нових умовах;
- створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні, захист майнових, житлових та інших прав дитини,
- сприяння навчанню та розвитку дитини;
- допомогу у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків;
- у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення;
- підготовку дитини до виходу із сім'ї, в тому числі до самостійного життя.

Підставою для отримання соціальної послуги соціального супроводу є рішення виконавчого органу міської ради про встановлення опіки, піклування або рішення суду” [24].

Соціальна послуга соціального супроводу надається: сім'ї опікуна, піклувальника - протягом року після влаштування дитини під опіку, піклування та протягом року до завершення піклування, а також за поданням відповідної служби у справах дітей у разі потреби.

Соціальна послуга соціального супроводу надається за місцем проживання (перебування) отримувача соціальної послуги соціального супроводу або в приміщенні суб'єкта, що надає соціальну послугу соціального супроводу. Основними діями та заходами, що становлять зміст соціальної послуги соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування передбачено:

- консультування опікунів, піклувальників щодо їх ролі у подоланні дитиною відчуття втрати;
- організацію та проведення індивідуальної, групової роботи з членами сім'ї та дитиною з метою адаптації дитини до умов проживання в сім'ї;
- психологічну підтримку опікунів, піклувальників щодо розвитку та виховання дітей шляхом залучення їх до участі у тренінгах, лекціях, групах підтримки, інших заходах;
- надання допомоги з питань захисту майнових, житлових та інших прав дитини;
- перенаправлення отримувачів соціальної послуги соціального супроводу до інших надавачів соціальних послуг;
- розвиток умінь та навичок щодо підготовки дитини до самостійного життя;
- інформування щодо органів, організацій та закладів, які можуть надати підтримку дитині після вибуття із сімейних форм виховання [24].

Крім соціального супроводу Центри Соціальних Служб мають досить широкий спектр повноважень та надають підтримку сім'ї, здійснюють соціальне інспектування, надають інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям та психологічну підтримку. Вони запроваджують соціальну рекламу здорового сімейного способу життя,

організують сімейне дозвілля, спілкування, відпочинок; здійснюють оздоровлення дітей з неблагополучних сімей та дітей з девіантною поведінкою; вивчають проблем сімей різних типів.

Координують діяльність відповідних органів та установ (служби у справах дітей, центрів соціальних служб, відділів дільничних інспекторів, дитячого відділу ювенальної поліції у справах неповнолітніх, органу опіки та піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї. [42]

Тому що існує і третій етап, який вважається самим неприємним, тому що саме на цьому етапі руйнується сім'я, а діти з неї вилучаються та направляються до державних дитячих закладів, якщо є факти невиконання батьківських обов'язків, порушення прав та інтересів дітей з боку опікунів про що органи опіки та служба у справах дітей дають висновок на підставі необхідних документів.

Отже, очевидно, що діти, що виховуються під опікою зазнають значного впливу на свій розвиток, порівняно з дітьми, що зростають у повних благополучних сім'ях. Більшість науковців акцентують увагу соціальних педагогів та психологів зокрема на таких загальних особливостях:

1. Емоційна невпевненість через нестабільність, втрату або розрив з біологічною сім'єю. Діти можуть переживати стрес, траур, відчуженість та невпевненість щодо свого майбутнього.
2. Психосоціальні труднощі та складності в встановленні стійких соціальних зв'язків через переїзди, суттєві зміни оточення.
3. Відставання в розвитку через травму, недостатній догляд, або нестабільні умови виховання в більш ранньому віці.
4. Наявна потреба в підтримці в сфері освіти, додатковій психологічній допомозі та інших соціальних послугах.
5. Потреба в стабільності та надійній опіці, що є найважливішим для психологічного благополуччя дітей. Адже стабільне та любляче середовище сприяє їх позитивному розвитку.

б. Проблеми ідентичності, через наявний конфлікт між біологічною та соціальною ідентичністю

Отже потрібно враховувати, що кожна дитина унікальна, і вплив опіки на її розвиток може і має бути індивідуальним. І якщо діти, що виховуються під опікою отримують підтримку та можливості для стабільного розвитку, вони можуть адаптуватися та досягати свого потенційного розвитку [12].

Важливо, щоб і опікун і фахівець соціальної роботи (психолог, педагог) мали усвідомлення, що дитина, яку влаштовують під опіку переживає психологічну травматизацію через втрату чи відсутність біологічних батьків з одного боку і входженням в нову сім'ю з другого боку. Адже дитина має пристосуватись до нових умов життя в опікунській сім'ї, для чого потрібно вибудувати нову правильну, дієву та ефективну модель поведінки. Як зазначають дослідники цього питання [45], не завжди це вдається, скоріше це ідеальний варіант до якого потрібно прагнути. На практиці навпаки в дітей починають загострюватися прояви саме негативної поведінки, агресії або замкнутості. На цьому етапі досить поширеними є затримка у розвитку [30]. Це може проявлятися через відставання у розвитку мовлення, відсутність самостійності, знижений рівень предметної діяльності, невміння концентруватися на певній справі Також може спостерігатися відхилення у розвитку інтелекту (слабкі навички читання, лічби, писання, бідність мови, просторової уяви).

1.3 Зміст, форми та методи роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням

Як вже зазначалося потреба у підтримці сімей, де виховуються діти під опікою на сьогодні закріплена законодавчо і передбачає послугу соціального супроводу [17], а також ряд інших.

Загальна мета цього процесу - створення умов для повноцінного функціонування сім'ї та забезпечення оптимального розвитку та захисту дітей під опікою. Це вимагає комплексного та індивідуального підходу до кожного випадку.

Цей процес включає в себе різні форми роботи та взаємодії [20]:

1. Консультаційна робота: індивідуальні консультації (фахівці з соціальної роботи та психологи можуть працювати індивідуально з членами сім'ї, надаючи психологічну та соціальну підтримку) або групові консультації (організація групових зустрічей для обговорення та вирішення загальних питань, обміну досвідом та підтримки від інших сімей у подібній ситуації)

2. Соціально-педагогічна робота: відвідування сім'ї (відвідування фахівцем місця проживання, де робиться реальна оцінка, надається конкретна допомога та рекомендації щодо удосконалення умов проживання для конкретної дитини) та розвиток навичок батьківства (тренінги та семінари для опікунів з метою навчання ефективним стратегіям виховання та підтримки розвитку дітей)

3. Терапевтична робота: психологічна терапія для дітей та батьків (індивідуальні чи групові заняття терапії для зміцнення емоційного стану та вирішення психологічних проблем) та сімейна терапія (робота з усією сім'єю для зміцнення взаємин, вирішення конфліктів та підтримки створення позитивного сімейного середовища)

4. Правова допомога: юридичні консультації (надання соціальними працівниками юридичної підтримки для вирішення питань щодо прав батьківства, опіки над дітьми, адаптації до правових норм) та медіація (вирішення розбіжностей та конфліктів за допомогою нейтрального посередника з метою досягнення взаємно прийняттого рішення)

5. Підтримка в матеріальних питаннях (забезпечення сімей допомогою у вирішенні економічних проблем та надання матеріальної допомоги, якщо це необхідно)

6. Робота з громадськістю (популяризація ініціатив та програм, через залучення громадськості до підтримки сімей, в яких виховуються діти під опікою за допомогою інформаційних кампаній та заходів). [20]

Розуміючи, що кожна родина є унікальною, підхід до роботи з нею має бути індивідуалізованим та адаптованим до конкретних потреб та ситуацій. Тому соціальний супровід має додаткові аспекти:

Оцінка потреб (коли фахівець соціальної роботи проводить аналіз потреб та ресурсів сім'ї, щоб визначити як сильні її сторони, так і області в яких може знадобитися підтримка)

Розробка індивідуального плану (коли разом з сім'єю розробляється індивідуальний в якому окреслюється конкретна мета, завдання та розробляються кроки для досягнення успіху за кожним випадком)

Систематичний моніторинг та оцінка (коли проводиться регулярний моніторинг стану розвитку сім'ї та дітей для коригування стратегій підтримки) [26]

Для оцінки в соціально педагогічній сфері здійснюються науково-педагогічні дослідження. Серед них виділяють також дві групи методів: теоретичні та емпіричні (на основі проникнення в сутність) [6].

Метою емпіричних методів є нагромадження, відбір, зіставлення, аналіз одержаних даних для перевірки висунутої гіпотези або для висунання нової на базі одержаної інформації. До них належать спостереження, вивчення продуктів діяльності, соціально-педагогічне обстеження, експертні оцінки, створення діагностичних ситуацій, узагальнення педагогічного досвіду, опитування: усне (бесіди, інтерв'ю), письмове (тестування, анкетування).

Теоретичні методи служать для висування та обґрунтування нових концепцій, ідей, гіпотез, аналізу та узагальнення одержаних фактів. Це такі методи, як теоретичний аналіз, моделювання. Індукція, дедукція тощо.

Основні методи, якими користуються соціальні працівники – емпіричні: спостереження, опитування, вивчення документації та продуктів праці, тести [23].

В залежності від етапів роботи пошуку розрізняють методи збору інформації, його теоретичної інтерпретації, спрямованого перетворення. За функціями розрізняють методи діагностики, пояснення, прогнозування, перетворення, статистичної обробки матеріалів, корекції тощо.

Якщо ж розглядати сутність та особливості методів соціально-педагогічних досліджень при роботі з сім'єю потрібно також звернутись до сутності поняття «сім'я» або “родина”[5].

Загалом сім'я розглядається як “особливий соціальний інститут, який має певні права і обов'язки в суспільстві та щодо своїх членів з одного боку, а іншого як соціальну систему, яка є підсистемою суспільства та складається, за мовою бізнесу, з інших меншин підприємств (членів сім'ї). Вона має власну структуру, ієрархію підсистем, розподіл влади, зв'язки між членами сім'ї у сім'ї та із зовнішнім середовищем, динаміку та стабільність, характеризується цілістю, закритістю і одночасно відкритістю, (бо кожен член сім'ї має свої права та обов'язки), автономністю і залежністю від суспільства”.

Крім того кожна родина проходить ряд етапів свого розвитку, на кожному з яких розв'язує свої задачі; кожен член сім'ї розвивається як самодостатня людина, як частина, яка виконує певну роль, обов'язки у сім'ї, розвивається разом з нею.

На підставі цього виділяють методи дослідження сім'ї в статистиці та динаміці:

1. Сім'я як статична система (на конкретному етапі розвитку вивчається через використання таких методів, як ранжування альтернатив, екокарта, експертні оцінки, сімейний портрет, скульптура сім'ї, бесіди, анкетування, спостереження, інтерв'ю, вивчення продуктів діяльності сім'ї та її членів, педагогічні ситуації, соціально-педагогічне обстеження, аналіз, синтез, порівняння).

2. Сім'я як динамічна система (на різних етапах розвитку, в динаміці вивчається завдяки застосування методів аналізу, синтезу, моделювання, генограми, історичного методу тощо) [31].

В роботі з сім'ями, де виховуються діти під опікою найбільш ефективною і розповсюдження формою індивідуальної роботи з батьками вважається відвідування [36]. Адже під час відвідування сім'ї ми знайомимося з умовами проживання підопічного, а з бесіди з опікуном та іншими членами сім'ї одержуємо уявлення про його характер, інтереси і нахили, про відношення до інших родичів.

Якщо це перше відвідування то його мета - попереднє знайомство з домашніми умовами життя, з побутом конкретної дитини.

Кожна дитина – це великий, складний та унікальний світ. А у кожній сім'ї свої звички, традиції, відносини. Соціальний працівник має добре з цим розібратися, виявити сильні та слабкі сторони у вихованні дітей. Вивчення внутрісімейних відносин справа складна, але потрібна, без цього важко знайти та дати конкретні поради.

Відповідно за першого візиту до родини потрібно з'ясувати, як дитина поводить себе вдома, чи бере участь в домашній праці, де зберігає своє навчальне приладдя, чи виконує встановлений режим. При цьому особлива увага при відвідуванні звертається на те, чи є у дітей робоче місце для виконання домашнього завдання та спальне місце для відпочинку, чи дотримуються умови санітарної гігієни, як батьки слідкують за виконанням режиму дня дитини, як проводять дозвілля.

Плануючи йти в родину фахівець соціальної роботи має бути готовим дати опікуну та іншим старшим членам родини соціально-педагогічні поради щодо організації домашнього навчання школяра, режиму дня, дотримання правил особистої та загальної гігієни, щодо форм та методів привчання до праці. Обговорити з опікуном відвідування шкільних занять, успішність та дисципліну в закладі освіти, успіхи в навчальній роботі та суспільно корисній праці. Щоб бесіда була конкретною і змістовною, корисно перед відвідуванням родини поговорити з вчителями, зібрати відомості про успішність і поведження учня. Про час відвідування родини доцільно заздалегідь попередити, крім випадків екстреного візиту [31]

Якщо візит в родину не перший доцільно використати метод індивідуальної бесіди (консультації), що має необмежений діапазон тем з різної проблематики. Зазвичай її використовують за виникнення виховної потреби, бо вона дозволяє з'ясувати та погодити особисті думки і позиції, дає можливість виробити взаєморозуміння та є однією з кращих форм переконання. Аде бесіда – джерело інформації про зміст і методи сімейного виховання та характер відносин. Тема, тон, час її проведення з опікуном повинні служити вирішенню важливої задачі – створенню довірливих відносин. Оскільки ця основа дозволяє дійсно погодити зусилля соціального працівника з опікуном та зробити їх цілеспрямованими, систематичними [5].

В основі бесіди при відвідуванні родини лежить спостереження, спрямоване на прийняття позитивних сторін дитини. Навіть за умовами наявних проблем в бесіді недоцільно зупинятися детально на негативних недоліках виховання. Необхідно пріоритизувати завдання з одного боку, а іншого боку, прагнути повніше розкрити всі негативні сторони і недоліки дитини зазвичай викликає в опікуна не тільки заклопотаність, але й почуття свого безсилля справитись з дитиною. Тому для бесіди потрібно підбирати найбільш придатну тему, що дозволяє поступово, а не прямолінійно здійснювати соціально-педагогічний вплив. Наприклад, такими темами

можуть бути: “що розповідає вам дитина про школу, про суспільну роботу, про друзів, що його хвилює, що радує, з ким він дружить тощо”. Ці та подібні нейтральні питання дадуть дуже повну характеристику поінформованості опікуна про життя дитини та здатність розуміти внутрішній світ дитини, стилю та методів виховання. Завжди актуальним є питання щодо дозвілля сім'ї, яке дає досить об'єктивну інформація про рівень виховної активності [5].

Основними психолого-педагогічними вимогами до проведення консультаційної бесіди з опікунами є: визначення мети і теми бесіди, доброзичливий та відвертий тон, установка на вироблення взаєморозуміння та єдності, спеціальний підбір питань, що дозволяють отримати об'єктивну інформацію щодо стану сімейного виховання. Адже соціальний працівник має чітко уявляти про що говорити з опікуном, що порекомендувати, у чому їм допомогти чи яку допомогу одержати від них самих [3].

Наприклад, для опікунів, які виховують дітей молодшого шкільного віку фахівець соціальної роботи може рекомендувати, які вміння та навички необхідно розширювати та вдосконалювати дітям:

1. Самообслуговування відповідно до віку: прийом їжі, гігієна тіла, одягання та роздягання, прибирання своїх іграшок та інших речей, чищення зубів тощо;

2. Комунікація та співпраця, щоб взаємодіяти з іншими людьми, а також удосконалювати вміння розуміти та говорити про емоції, почуття, сподівання та події, які відбуваються з нею чи її однолітками;

3. Самонавчання, що має за мету вміння аналізувати і самостійно заповнювати прогалини в знаннях.

4. Важливі життєві навички для дитини, а саме: вміння прати свій одяг, готувати легкі страви, орієнтуватися на місцевості, надавати першу медичну допомогу, вміння планувати закупівлі необхідного.

Для формування впевненості та кращого засвоєння навичок

самообслуговування потрібно хвалити дитину, пояснювати та показувати на власному прикладі як необхідно правильно виконувати певні дії, допомагати дитині.

Завжди продовжувати працювати над новими навичками дитини. Намагатись максимально стимулювати дитину до спілкування/когнітивної/ігрової діяльності у виконанні певних дій.

Не сварити дитину за невдачу, дати можливість повторити дії кілька разів, зрозуміти – чому не виходить, проаналізувати ситуацію.

Зацікавлювати дитину до розвитку та побудови чітких відповідей шляхом читання цікавої та розвиваючої літератури.

Опікунам необхідно давати дитині більше самостійності, вчитися передавати їй відповідальність за прийняття рішень, вчити пристосовуватися до мінливого світу.

Важливо бачити готовність дитини до прийняття самостійних рішень і відповідальності, передавати їй свої цінності й розвивати почуття власного «Я». Все це – важливі етапи розвитку дитини, і опікунам потрібно приділяти цьому достатньо уваги. [26]

Висновки до розділу

Наразі дослідження феномену опіки та піклування в Україні є актуальним та доцільним з огляду на курс розвитку, міжнародну підтримку, багату історичну традицію.

Проблема сирітства особливо гостро відчувається через військовий стан та загострення усіх суспільно важливих структур.

Але насправді це і є показником розвитку нашої держави, адже наскільки державна спроможна піклуватися про дитину та літню людину, настільки її можна назвати цивілізованою.

У підсумку цього розділу, важливо визначити, що взаємодія з такими сім'ями вимагає комплексного та індивідуалізованого підходу. Форми роботи

повинні бути адаптовані до конкретних потреб кожної сім'ї, враховуючи їхні особливості, соціокультурний контекст та інші фактори.

Важливо використовувати ефективні методи спілкування та підтримки, спрямовані на зміцнення родинних взаємин і покращення умов виховання дітей. Врахування позитивних аспектів родини, сприяння розвитку їхніх сильних сторін та залучення до участі у різноманітних програмах є ключовими для підтримки стабільності та благополуччя у сім'ях, де діти перебувають під опікою та піклуванням.

Застосування гнучких підходів та постійний аналіз результатів дозволять підтримувати сім'ї в їхньому розвитку та робити роботу з опікунськими сім'ями більш ефективною та спрямованою на досягнення позитивних змін у житті дітей та їхніх опікунів.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЯМИ, ДЕ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ ПІД ОПІКОЮ ТА ПІКЛУВАННЯМ

2.1 Діагностичне вивчення форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням (на прикладі реалізації проекту "Забезпечення системного реагування на потреби дітей, які повернулися до біологічних сімей з інтернатних закладів, та дітей групи ризику" від ГО «Ліга соціальних працівників України» та представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні)

Наше діагностичне вивчення форм та методів організації роботи соціального працівника з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням проводилось у три етапи:

Перший етап – аналіз наукової-історичної та соціально педагогічної літератури; підбір та обґрунтування методів дослідження, за допомогою яких можна визначити рівень емоційного стану дітей, які виховуються в сім'ях під опікою та піклуванням, а саме рівень самооцінки, соціальної адаптованості дитини, загальний емоційний стан дітей.

Другий етап – проведення констатувального етапу дослідження, обробка даних, отриманих в ході дослідження, їх порівняльний аналіз.

Третій етап – розробка тематичних бесід для сімей, де виховуються діти під опікою, яка спрямована на забезпечення та моніторинг, стабілізацію емоційного стану та підвищення самооцінки, а також аналіз результатів відповідних бесід з дітьми. Виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг та готовності соціальних працівників до роботи з відповідними сім'ями.

Для проведення дослідження були відібрані наступні методики:

- методика “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової (Додаток А)
- методика для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої (Додаток Б)

А також розроблено два анкетування:

- для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг (Додаток В)
- для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням (Додаток Г)

Зазначимо, що у роботі з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням соціальний працівник дотримується загальних принципів соціальної роботи.

Соціальний працівник у своїй діяльності даними сім'ями має такі напрямки: з одного боку це перевірка стану і забезпечення захисту прав дітей з боку всіх членів сім'ї, а з другого побудова з опікуном, який є представником держави (і відповідно колегою) відносин для співпраці.

У ході дослідження під час відвідування сім'ї та здійснення оцінки соціальний працівник може з'ясувати, які взаємовідносини у членів сім'ї між собою та звернути і увагу у разі наявності певного напруження або наявного конфлікту. Також по можливості дізнатися які стосунки у дитини з ровесниками та приятелями, як складаються відносини однокласниками та вчителями, чи є прояви насилля, конфліктів тощо.

Діагностичний етап дослідження розпочався з запропонованого учасникам експерименту анкетування.

Дослідження проводилося у 2023 році в рамках впровадження ГО «Ліга соціальних працівників України» проекту Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні «Забезпечення системного реагування на потреби

дітей, які повернулися до біологічних сімей з інтернатних закладів, та дітей групи ризику та у співпраці з міським центром соціальних служб, які ведуть справи дітей під опікою та піклуванням (на базі центру служби та під час відвідування відповідних сімей за місцем проживання).

У дослідженні прийняло участь 28 дітей різного (від 6 до 18 років) віку та статі, 18 опікунів та 20 фахівців соціальної роботи, для яких були розроблені анкети для опитування.

Першим етапом дослідження було розглянуто рівень соціалізованості дітей, що перебувають під опікою за методикою “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової (Додаток А). Ця діагностична методика виявляє чотири складових соціалізації дитини, а саме рівень соціальної адаптованості та активності, а також автономності й моральної вихованості дитини. Для цього була створена Google форма (Тест “Соціалізація особистості”), яка містила 20 класичних тверджень, а також додаткові питання, яке дозволило оцінити вік та гендерну складову учасників опитування.

Результати даних за цими додатковими питаннями тесту представимо у таблиці 2.1

Таблиця. 2.1 – Результати анкетування для визначення віку та статі

Статус	Заклад освіти	Вік	Дівчата	Загальний %	Хлопці	Загальний %
Під опікою	1-4 клас	6-10	3	10,7	3	10,7
Під опікою	5-9 клас	10-14	8	28,6	7	25
Під піклуванням	10-12 клас або ПТУ	14-18	5	17,9	2	7,1
Загалом			16	57,1	12	42,9

За результатами анкетування було з'ясовано, що серед дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, трохи переважають дівчата (16 дівчат та 12 хлопців віком від 6 до 18 років).

Схематично відповідні показники зображено на рисунках 2.1 та 2.2

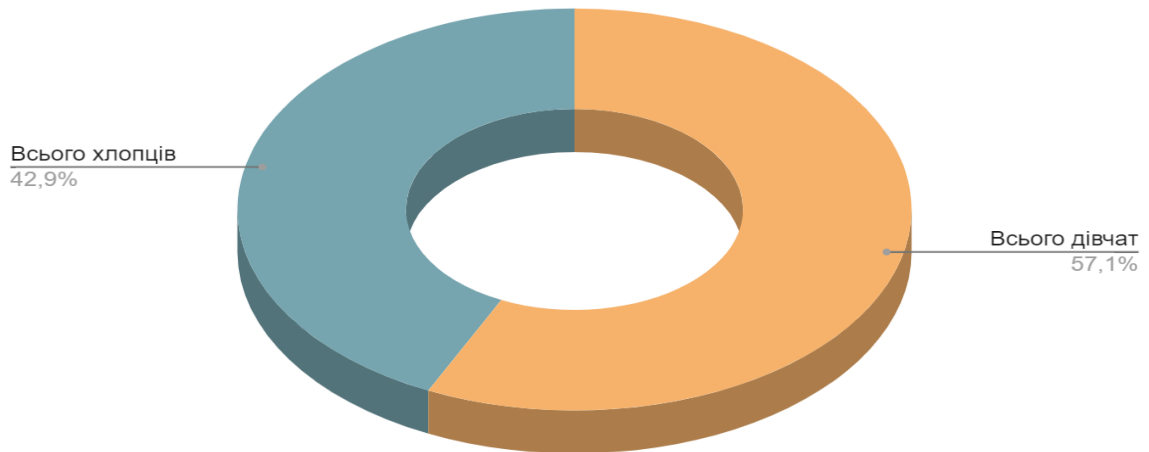

Рисунок 2.1 – Розподіл дітей, що виховуються під опікою та піклуванням за гендерною ознакою

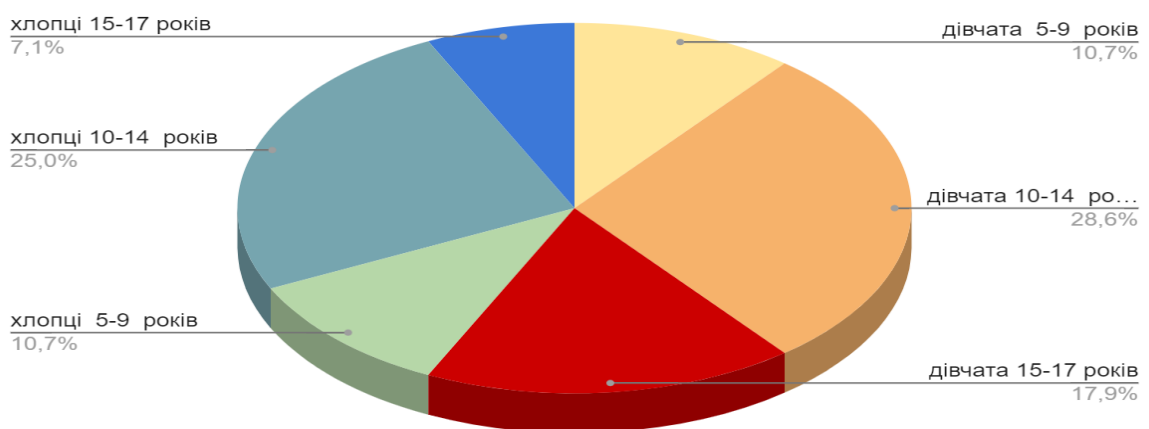

Рисунок 2.2 – Розподіл дітей, що виховуються під опікою та піклуванням за віковою та гендерною ознакою (%)

Наявна тенденція, що серед дітей які знаходяться під опікою, трохи переважають дівчата 57,1% до 42,9%, а також діти як дівчата так і хлопчики середнього шкільного віку, 28,8% та 25% всіх дітей відповідно.

Далі перейдемо безпосередньо до опрацювання рівня соціалізованості дітей, що перебувають під опікою після моніторингу. Обробка результатів, якого розраховуються як усереднене значення за кожним з показників:

- якщо коефіцієнт більше 3, то це означає *високий ступінь* соціалізованості дитини;
- якщо ж він більше 2, але менше 3, це свідчить про *середній ступінь* розвитку соціальних якостей.
- якщо коефіцієнт виявиться менше двох балів, то можна припустити, що окремий учень (або група учнів) має низький рівень соціальної адаптованості.

Отже розглянемо окремо кожен з показників. Розпочнемо з *соціальної адаптованості*, оскільки вона відіграє вирішальну роль в соціалізації особистості. Зазвичай наслідками порушення адаптації можуть бути асоціальна поведінка, алкоголізм та наркоманія тощо.

Схематично відповідні показники зображено на рисунку 2.3

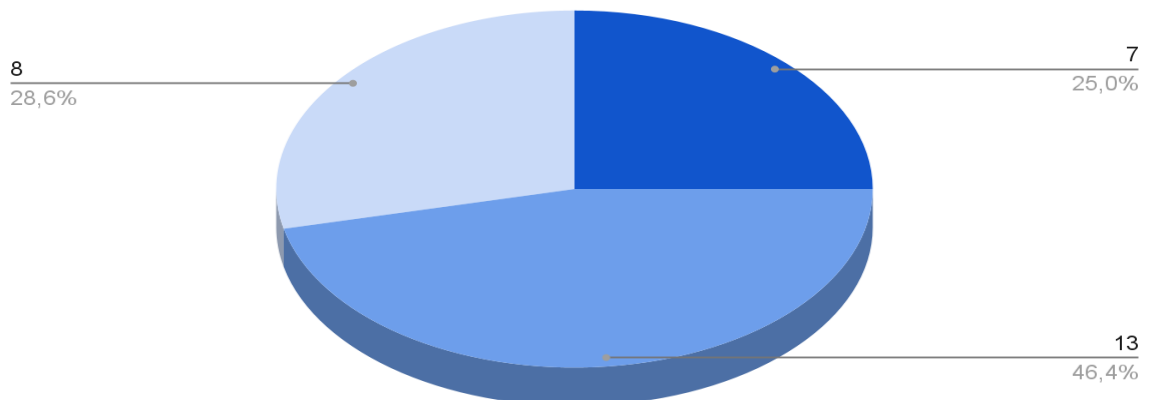

Рисунок 2.3 – Середню оцінку соціальної адаптованості (%)

Як бачимо високий рівень отримали 7 дітей (25%), тобто у них можна констатувати високий ступінь сформованості адекватної системи взаємостосунків з соціальними об'єктами та сформованості рівня соціальної адаптованості до умов соціального середовища.

Середній ступінь розвитку соціальних якостей у більшості - 13 дітей (46,4%), що показує низьку рольову пластичність поведінки та відсутність навичок інтеграції особистості у соціальних групах.

У 8 дітей (28,6%) виявили низький рівень розвитку адаптованості. Для них є неприйнятними норми й цінності нового соціального середовища та форми соціальної взаємодії, і це є високий рівень соціальної дезадаптованості.

Далі ми дослідили показник *соціальної активності*. Адже в процесі свого розвитку, особистість постає активним суб'єктом життєдіяльності. І є особою, яка здатна реалізувати власний потенціал та жити повноцінно та самостійно приймати рішення і відповідно нести відповідальність за наслідки власних дій.

На розвиток особистості впливають зовнішні умови, які зазнають змін в умовах інтенсивних соціальних перетворень. Тому усвідомлення особистістю суспільних процесів веде до чіткого розуміння цінностей, що функціонують в суспільстві, оскільки в них зокрема зосереджено культурне багатство цілого народу. Досить складним процесом є виявлення таких цінностей та розуміння їх соціальної значущості.

Наразі діагностичні показники свідчать, що високий рівень спостерігається у 11 дітей (39,3%), середній рівень – аж 15 (53,6%) та Так низький рівень соціальної активності зафіксовано лише у 2 дітей, що становить 7,1 % від загальної кількості.

Схематично відповідні показники зображено на рисунку 2.4

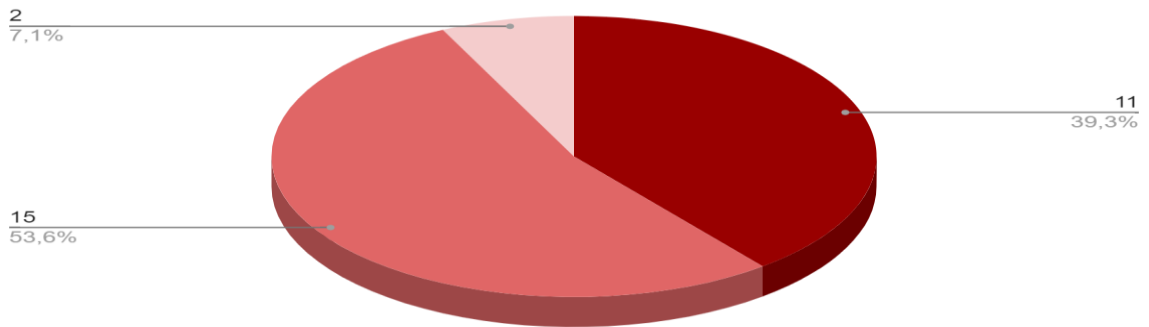

Рисунок 2.4 – Оцінка автономності (%)

Однією з основних властивостей особистості є її *автономність*, яка включає в себе наявність вираження громадянської позиції та здатність до самовизначення на основі власних переконань. Адже коли людина здатна проявляти незалежність від зовнішнього впливу та починає чинити власні дії під впливом внутрішніх спонукальних чинників, що і формує певну стратегію поведінки.

За допомогою даної методики ми бачимо, що серед дітей, що виховуються під опікою та піклуванням високий рівень автономності має – 5 дітей (17,5%), середній рівень зафіксовано у 22 дітей, що становить більшість від загальної кількості (78,6%) та 1 дитина (3,6 %) з низьким рівнем соціальної автономності. Схематично відповідні показники зображено на рисунку 2.5

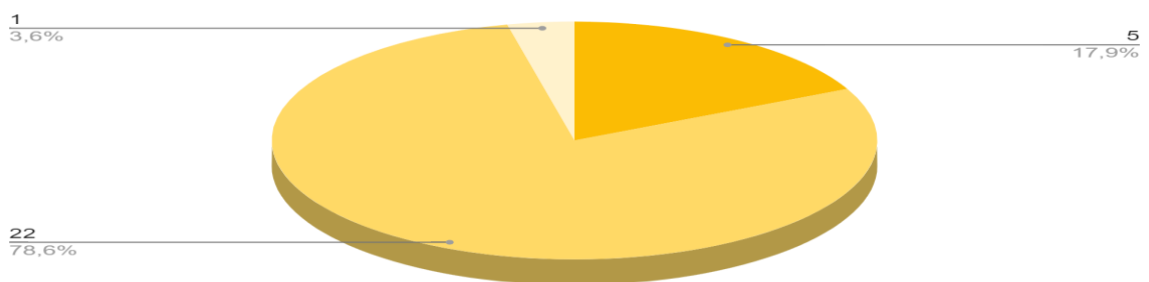

Рисунок 2.5 - Оцінка соціальної активності (%)

Останнім розглядаємо показник рівня соціалізації особистості дитини, яким є схильності дітей до наслідування гуманістичних норм життєдіяльності (моральності).

Від створення належних умов життя в сім'ї наразі залежить ефективність морально-етичного виховання. Основою сімейного виховання є міцний та здоровий фундамент, побудований на цеглинах цінностей непорушного авторитету, взаємної любові, подружньої вірності, сили материнства тощо.

Як зазначалося вище діти, що виховуються під опікою зазвичай вже пройшли короткий, але нелегкий час і стикалися з питаннями, які не кожний дорослий зрозуміє. В багатьох сім'ях опікуни є представниками соціально активної позиції, тому і діти частіше мають більшу обізнаність в подібних питаннях. Як показують дані дослідження, оскільки високий рівень мають половина опитаних - 14 дітей (50%); середній - 10 дітей (35,7%); низький рівень тільки 4 дитини (14,3%), що зображено схематично на рисунку 2.6.

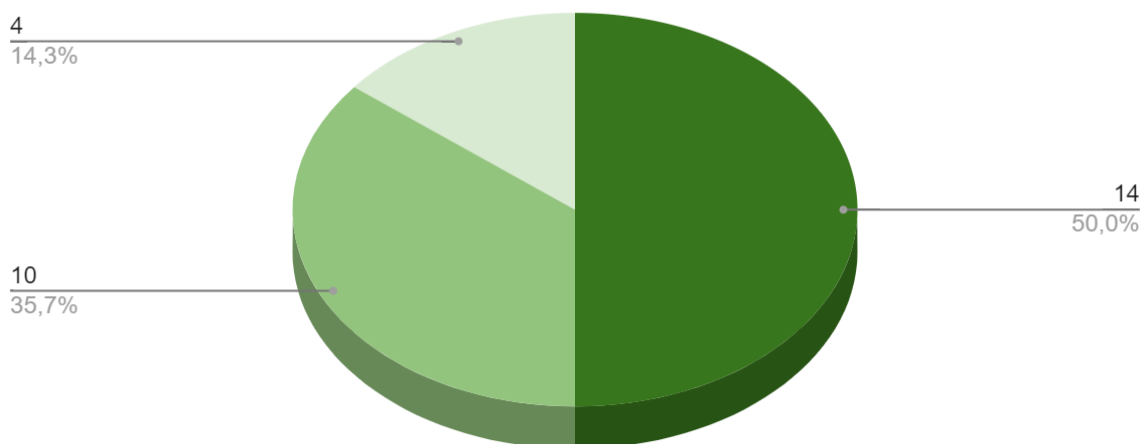

Рисунок 2.6 - Оцінка схильності дітей до гуманістичних норм життєдіяльності (моральності) (%)

За усіма розглянутими показниками ми визначили загальний рівень соціалізації особистості дітей, який зображено схематично на рисунку 2.7 та 2.8

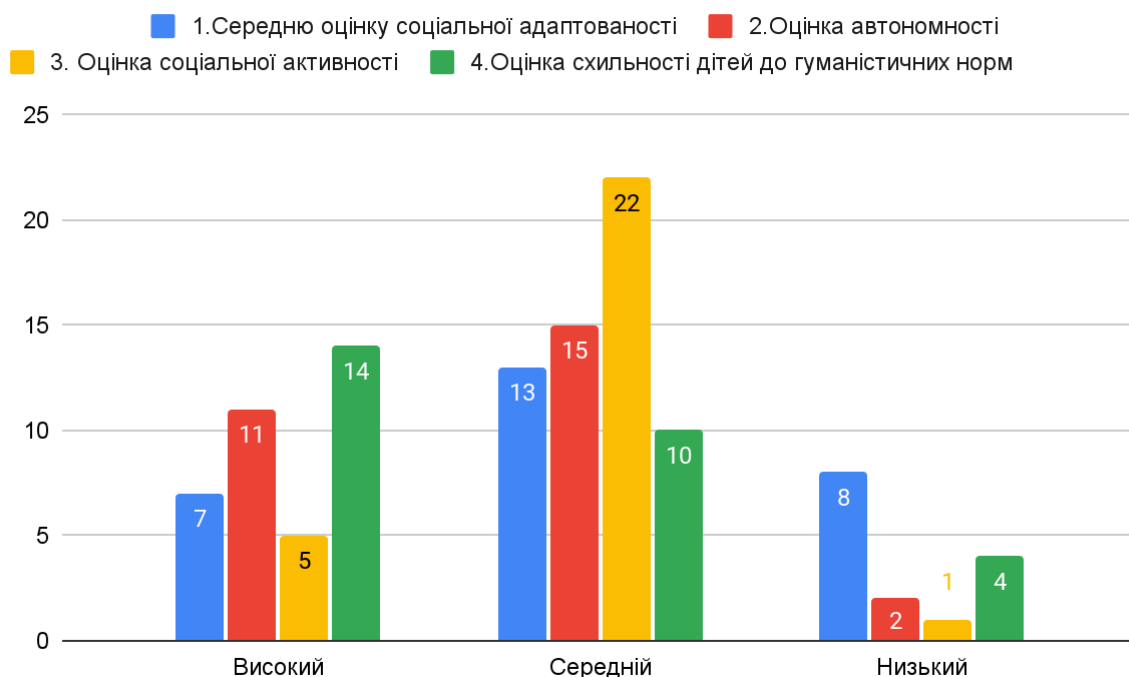

Рисунок 2.7 – Загальний рівень соціалізації особистості, розподіл (%)

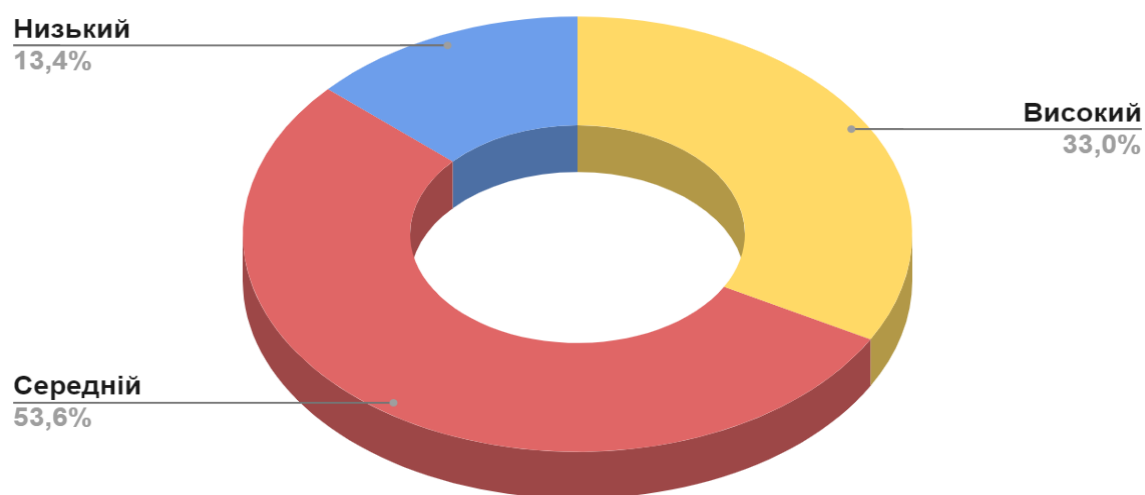

Рисунок 2.8 – Загальний рівень соціалізації особистості (%)

Отже, можемо зробити висновок, що діти, які виховуються під опікою досить добре пристосовані до умов соціального середовища та у них присутня рольова пластичність поведінки та адекватна система відносин. Ці діти непогано зорієнтовані на засвоєння стабільних соціальних умов, форм соціальної взаємодії та прийняття цінностей та норм соціального середовища.

Як зазначають науковці Тюптя Л.Т., Іванова І.Б. у теоретичних основах соціальної роботи, що соціальна адаптація це процес пристосування взаємозумовлений з одного боку індивідом до соціального середовища, з іншого самого суспільства до задоволення потреб особистості. А відповідність між цими рівнями (соціальних потреб та їх задоволенням) і визначає рівень соціальної адаптації [44]. Також вони виділяють такі її компоненти, які чітко прослідковуються в роботі з дітьми, що виховуються під опікою:

- соціально-побутова адаптація, як пристосування дитини до зміни умов життя, побуту, що може вплинути на її становище, психологічне самопочуття, прояви неузгодженості з минулими намірами, уподобаннями тощо через травматичні події в сім'ї та зміну звичайного способу життя.
- економічна адаптація через нові соціально-економічні умови життя, в даному випадку держава виступає гарантом соціального захисту через надання, як матеріальної допомоги на виховання таких дітей, так і соціально-психологічної підтримки через послугу соціального супроводу. Адже економічна адаптація дуже залежить від задоволення першочергових фізіологічних потреб (комплексне харчування, сезонний одяг, місце для сну, навчання тощо)
- комунікативна адаптація, яка зумовлює пристосування дитини до нових взаємозв'язків та стосунків, розвиток соціальних навичок та

умінь. Адже у разі наявності посттравматичної події процес комунікативної адаптації виявляється ефективним тільки за умови включення дитини в нормальне соціальне середовище та збереження своєї індивідуальності та унікальності. Оскільки потрібно пройти процес прийняття свого нового стану для формування активної життєвої позиції, збереження власного потенціалу. Це потребує уваги при введенні дитини в різні сфери суспільних відносин та розширенні чисельності контактів відповідно до її потреб та особливостей психічного стану.

- регулятивна адаптація тут пов'язана з життєвими циклами дитини та переходом від одного віку до іншого та з перебігом нових життєвих подій та змін, що потребує від неї формування нових якостей характеру, особистих рис та вимог суспільства. Це є важливим для статево-рольових взаємовідносин та стосунків на різних стадіях життя особистості, адже пов'язана з задоволенням потреб у повазі та безпеки [44].

Оскільки ці компоненти є досить місткими поняттями, звісно потребують більш розширених та ґрунтовних досліджень.

Для наступного етапу нашого дослідження було обрано методика “Потяг” для визначення рівня емоційного стану дітей, що виховуються під опікою та піклуванням (Додаток Б), що застосовують для визначення особливостей емоційного стану та її настроїв, наявність страху, тривоги та рівень адаптації до нового або існуючого колективу, а також визначає загальний психологічний клімат в групі. Хоча в нашому випадку методика застосовувалась під час відвідування в сім'ї. Для цього перед дитиною на столі розташовуються білий паровозик та 8 кольорових вагончиків (червоний, чорний, зелений, синій, жовтий, фіолетовий, сірий та коричневий), а дитина має розташувати їх у послідовності відповідно до свого вподобання, склавши потяг.

Отже, були отримані наступні результати: позитивний психічний стан мають 15 дітей (53,6%), негативний психічний стан - 7 дітей (25%), негативний психічний стан середнього ступеню у 4 дітей (14,3%) та негативний психічний стан високого ступеню у 2 дітей (7,1%).

Оскільки більша частина дітей, майже 54% мають позитивний психічний стан, є непоганим результатом, проте це показує, що є необхідність звернути увагу на іншу частину групи, яка має негативний психічний стан. Адже це вказує на те, що діти мають знижений настрій, небажання перебувати у колективі або перебувають в тривожному стані та потребують відповідної корекції емоційного стану та психологічного клімату в сім'ї. Результати схематично зображено на рисунку 2.9

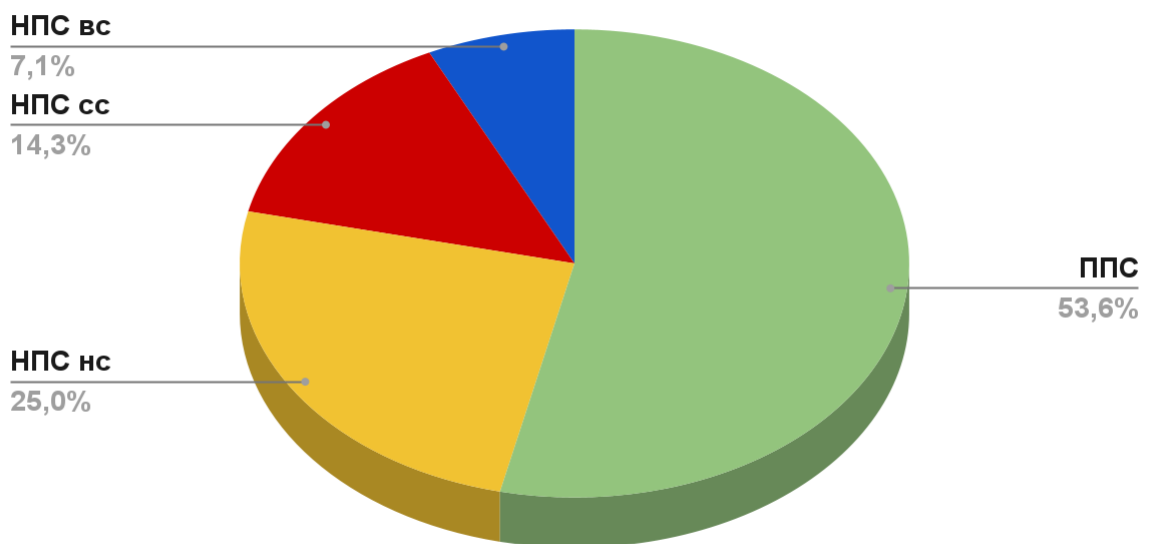

Рисунок 2.9 – Емоційний рівень дітей, що виховуються під опікою (%)

Наступним етапом нашого діагностичного дослідження стало усне анкетування 18 опікунів, яке проводилось під час відвідування сім'ї та складання акту оцінки, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів

наданням соціальних послуг (Додаток В). Результати схематично зображено на рисунку 2.10

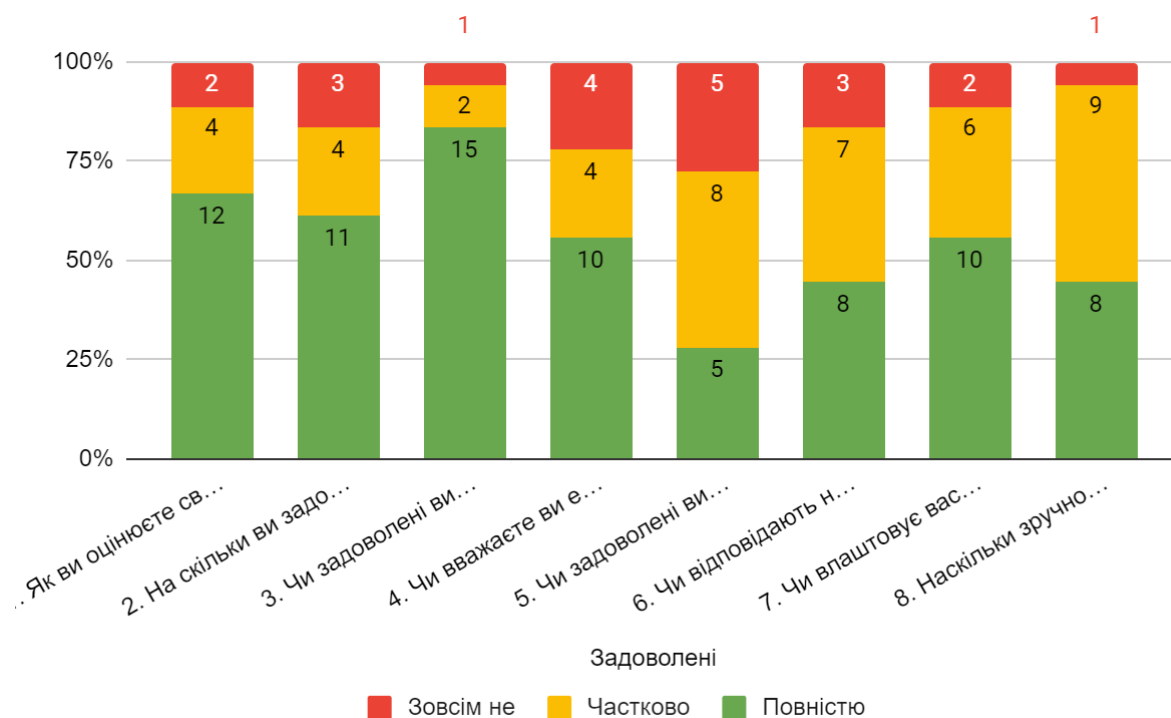

Рисунок 2.10 - Рівень задоволеності опікунів наданням соціальних послуг (%)

Проаналізувавши отримані відповіді ми бачимо, що повністю позитивне враження від отриманих соціальних послуг мають 12 опікуна (66,7%), 4 (22,2%) частково та не задоволені 2 (11,1%). Доступністю і якістю наданих послуг задоволені 11 опікунів (61,1%), 3 (16,7%) частково, та 7 (38,9%) з різних причин не задоволені. Високо оцінили професійними навички своїх соціальних працівників 15 опікунів (83,3%), 2 (11,1%) частково, та 1 (5,6%) не дуже. 10 (55,6%) опікунів задоволені комунікацію з соціальним працівником та вважають її ефективною, 4(22,2%) частково, та 4(22,2%) мають з цим проблеми. Дещо відрізняється ситуація з фінансовою допомогою на дітей, адже 5 (27,8%) тільки опікунів визнають її достатньою, 8 (44,4%) частково задоволені, 5 (27,8%) зовсім не задоволені. Відповідністю наданих послуг особистим потребам та очікуванням влаштовують 8 (44,4%)

опікунів та 7 (38,9) частково та не влаштовують 3 (16,7%) Задоволені вирішенням невідкладних питань, що виникають 10 (55,6%) опікунів, частково 6 (33,3%) та 2(11,1%) ні. Повністю зручно вам отримати консультацію від свого соціального працівника 8 (44,4%) опікунам, частково 9 (50%) та зовсім не зручно 1 (5,6%). Загальні результати схематично зображено на рисунку 2.11

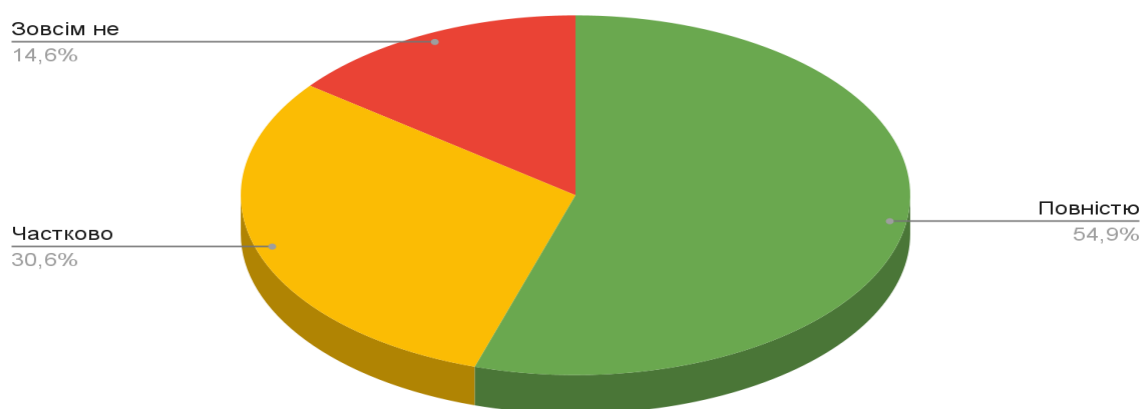

Рисунок 2.11 - Загальний рівень задоволеності опікунів наданням соціальних послуг (%)

Як бачимо, в загальному задоволені наданням соціальних послуг та досить привітно ставляться до соціальних служб в цілому 54,9% опікунів, 30,6% частково задоволені, але мають деякі питання до їх роботи, та 14,6% зовсім незадоволені, зазвичай через конфліктну ситуацію, або непорозуміння. В цілому це досить непоганий показник, зважаючи на пострадянський чинник нашої країни.

Останнім етапом нашого діагностичного дослідження стало анкетування 24 фахівців соціальної роботи, 12 з яких наразі беруть участь в проекті з допомоги сім'ям ризику в тому числі сім'ям, де виховуються діти під опікою та піклуванням, а 12 є випускниками курсу “Соціальна робота” та

були ознайомлені з темою соціального супроводу сімей, де виховуються такі діти.

Анкета мала на меті оцінити рівень готовності фахівців соціальної роботи для допомоги сім'ям, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням та виявити питання на яких потрібно звернути увагу в підготовці таких фахівців. Тому було запропоновано 10 запитань, щоб оцінити свій ступінь своєї готовності, використовуючи шкалу від 1 до 5 (де відповідно 1 - погано, 2 - слабо, 3 - частково, 4 - добре, 5 - відмінно).

Отже, розподіл склав 50% діючі ФСР та 50% студенти СРМ, а вік опитуваних був від 23 до 52 років.

Загальні результати за кожним питанням схематично зображено на рисунку 2.12

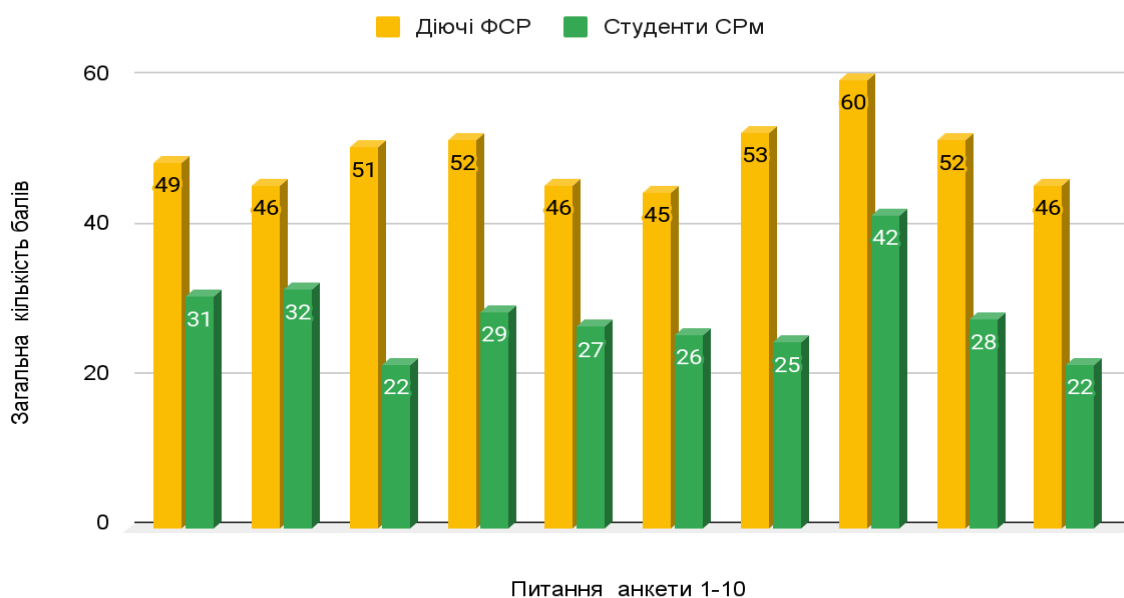

Рисунок 2.12 – Рівень готовності ФСР до роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням (у розрізі питань)

Розглянемо детальніше показник за кожним питанням у відповідній групі. Перше питання мало виявити рівень розуміння особливостей, з якими стикаються сім'ї, які виховують дітей під опікою та піклуванням. Відповіді

розділилися таким чином, що діючі ФСР набрали 49 балів, що складає 81% розуміння обставин, тоді як студенти СР набрали 31 балів та 52%. , загальний результат по групі опитуваних 67%.

Друге запитання визначало рівень володіння відповідними знаннями та навичками, для роботи з даними сім'ями, як бачимо він склав 46 балів (77%) та 32 балів (53%) відповідно, а загальний 65%.

Третім питанням стосувалося здатності адаптувати свій підхід до роботи з різними сім'ями відповідно до їхніх унікальними потреб. Відповіді розділилися на діючих ФСР 51 балів (93%), 22 бали (37) студенти та 65% узагальнений.

Далі ми розглянули готовність до співпраці з іншими професіоналами (лікарями, психологами, юристами), щоб забезпечити повний спектр підтримки, оскільки зазвичай фахівці працюють в складі мультидисциплінарної команди. Відповіді склали 52 бали (87%) та 29 бали (48%) разом по групі це 68%.

Наступним ми розглянули питання здатності вести важкі розмови та вирішувати конфліктні ситуації з усіма представниками сім'ї, що звісно вимагає певної майстерності від соціального працівника. Відповіді показали що діючі ФСР набрали 46 балів (77%) і 27 балів (45%), а загальний 61%.

Також було питання щодо готовність працювати в емоційно-навантажених ситуаціях та надавати підтримку в кризових моментах, що є не самим легким завданням. У відповідях бачимо майже попередню тенденцію, відповідно 45 балів (75%) та 26 балів (43%), в загальному ж 59%.

Далі ми розглянули питання щодо почуття відповідальності перед дітьми та сім'ями, які перебувають під вашою опікою. Відповіді вказали на деяку різницю між діючими ФСР, це 53 бали (88%) та у студентів 25 балів (42%), що в загальному 65%.

Наступним проаналізували ставлення до навчання та підвищення своєї кваліфікації в галузі роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та

підклуванням. Досить цікавим було отримати відповідь 60 балів (100%) від діючих ФСР максимальний бал, що показує навіть маючи певний досвід, вони вмотивовані до навчання та 42 (70%) також найбільший результат у студентів, а узагальнений 85%.

Передостаннім ми розглянули рівень здатності ефективно співпрацювати з культурно різними сім'ями. Відповіді склали відповідно 52 бали (87%) та 28 бали (47%) з загальним у 67%.

Останнім питанням розглянули готовність виявляти та враховувати індивідуальні потреби кожної сім'ї та кожної дитини зокрема. Отримані відповіді 46 (77%) балів у діючих фахівців та 22 (37%) бали у студентів, що у загальному склало 57%.

Зазначимо, що опитування проводилось анонімно, тому ми аналізуємо усереднені результати за отриманими показниками. Отже розглянемо кількість балів у групах враховуючи індивідуальну кількість балів за групами. Загальні результати за кожним опитуваним зображено схематично на рисунку 2.13

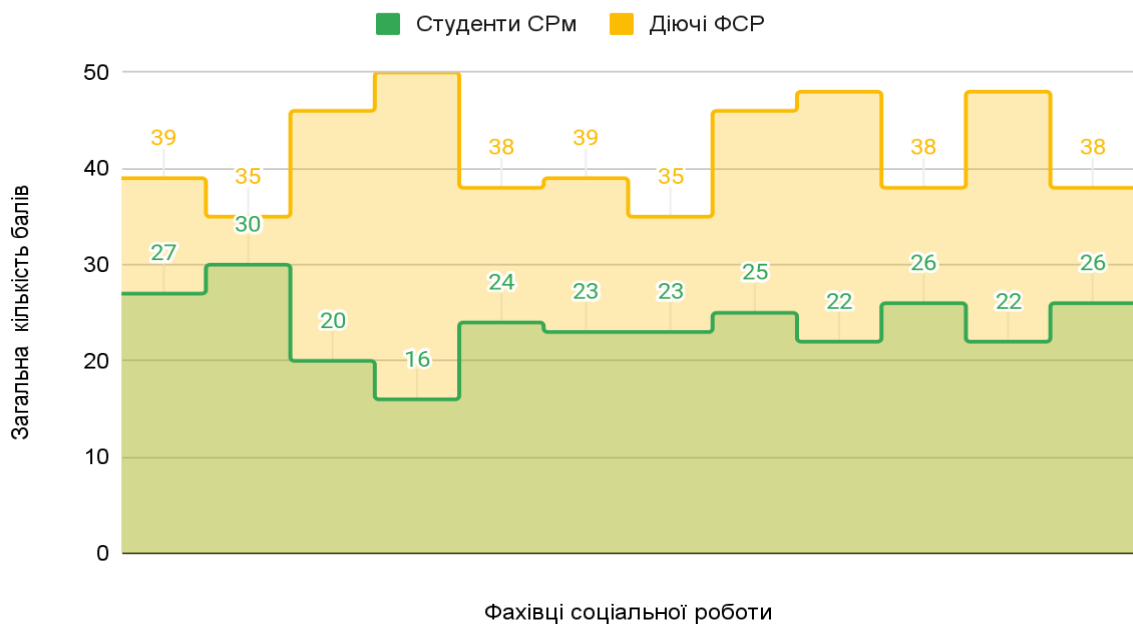

Рисунок 2.13 – Індивідуальний рівень готовності ФСР до роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та підклуванням

Розглянемо групу діючих ФСР, ми бачимо що найменший бал склав 35 балів з 50 можливих (або 70%), а максимальний 50 - тобто 100%. А середній бал по групі 42, що складає 83%

У групи студентів найменший бал склав 16 (32%) та найвищий 30 балів (60%), середній бал по групі 24 (або 47%), загальний по групі 32 бали це 65%.

Загальні результати готовності зображено схематично на рисунку 2.14

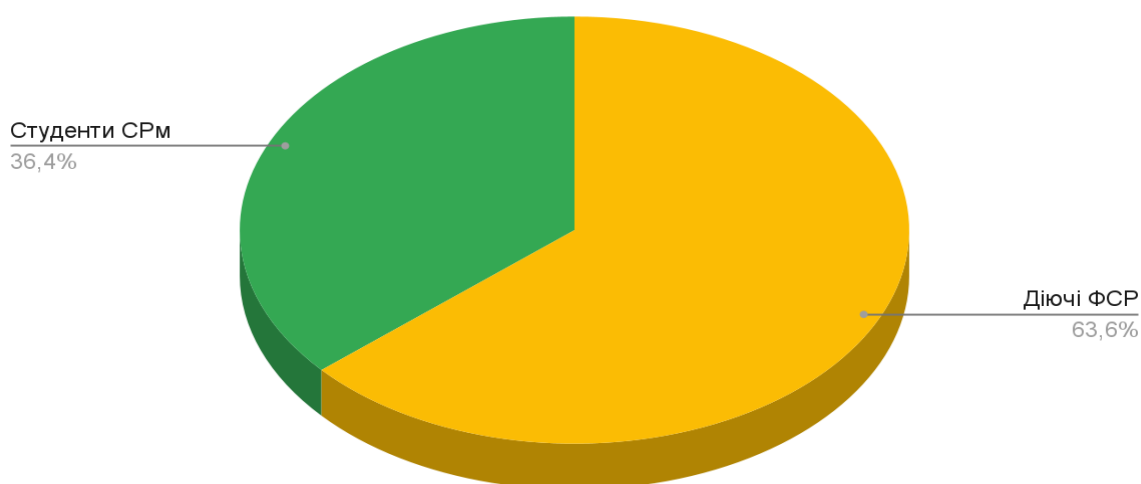

Рисунок 2.14 – Узагальнений рівень готовності ФСР до роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням (%)

Отже в цілому можна зробити висновки, що рівень готовності діючих ФСР складає 63,6 %, і при тому, що вони мають тривалий стаж в соціальній роботі, однотайно визнають, що додаткове цілеспрямоване навчання з відповідної теми не буде зайвим. Цю ж думку підтримують і студенти СР, готовність яких до роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою - 36,4% та більшість визнають недостачу практичного досвіду.

Таким чином, за проведеним емпіричним дослідженням форм та методів організації діяльності соціального працівника з сім'ями, де

виховуються діти під опікою та піклуванням, ми можемо зробити наступні висновки:

- за результатами проведеної методики “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової, ми можемо зробити висновок, що діти, які виховуються під опікою досить добре пристосовані до умов соціального середовища та у них присутня рольова пластичність поведінки та адекватна система відносин. Ці діти непогано зорієнтовані на засвоєння стабільних соціальних умов, форм соціальної взаємодії та прийняття цінностей та норм соціального середовища.

- проаналізувавши проведену методику для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої, ми визначили, що більша частина дітей, майже 54% мають позитивний психічний стан, що є непоганим результатом, але показує, що є необхідність звернути увагу на іншу частину групи, яка має негативний психічний стан. Адже це вказує на те, що діти мають знижений настрій, небажання перебувати у колективі або перебувають в тривожному стані та потребують відповідної корекції емоційного стану та психологічного клімату в сім'ї.

- за результатами проведеного анкетування для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг ми побачили, що в загальному задоволені наданням соціальних послуг та досить привітно ставляться до соціальних служб в цілому 54,9% опікунів, 30,6% частково задоволені, але мають деякі питання до їх роботи, та 14,6% зовсім незадоволені, зазвичай через конфліктну ситуацію, або непорозуміння.

- результати розгляду опитування для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням показує, що в цілому рівень готовності діючих ФСР складає 63,6 %, і при тому, що вони мають не малий стаж

в соціальній роботі, визнають, що додаткове цілеспрямоване навчання з відповідної теми не буде зайвим. Цю ж думку підтримують і студенти СР, готовність яких до роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою - 36,4% та більшість з яких визнають недостачу практичного досвіду.

Отже, отримані дані цього дослідження виявляють необхідність розробки інтенсивного міні тренінгу, який дозволить майбутнім соціальним працівникам освіжити та систематизувати знання, а головне потренувати в безпечній та неформальній атмосфері навички необхідні для ефективної роботи з сім'ями, які виховують дітей під опікою та піклуванням.

2.2 Програма міні тренінгу для майбутніх соціальних працівників “Соціальна підтримка сімей, які виховують дітей під опікою та піклування”

Як показують отримані результати нашого дослідження, що є необхідність розробки інтенсивного міні тренінгу, який дозволить майбутнім соціальним працівникам освіжити та систематизувати знання, а головне потренувати в безпечній та неформальній атмосфері навички необхідні для ефективної роботи з сім'ями, які виховують дітей під опікою та піклуванням. Тому нами було створено програму для чотирьох занять, тривалістю 1,5 години кожне, які будуть корисними для систематичного підходу до надання відповідної допомоги.

Заняття 1: "Розуміння контексту роботи з сім'ями та поняття опіки та піклування "

Вступ: Привітання та коротке визначення цілей тренінгу, інструктаж щодо формату роботи та очікувань від учасників, колективна динаміка для підсилення командного духу.

1.1 Сімейний контекст роботи з сім'ями: Презентація основних тем і питань щодо сучасних викликів для сімей під опікою, групове обговорення факторів, що можуть впливати на розвиток таких сімей, враховуючи економічні, соціальні, та психологічні аспекти.

1.2 Емпатія та взаєморозуміння під час відвідування: Вступ по розвитку навичок емпатії та розуміння, рольові ігри та вправи для поглиблення розуміння емоційного стану сімей.

1.3 Обговорення: Групове обговорення виявлених викликів та питань, що виникли, визначення основних тем, які будуть детально розглядатися на наступних етапах тренінгу.

Мета першого заняття: Встановлення теплої та відкритої атмосфери для командної роботи, спільне розуміння викликів, з якими стикаються сім'ї, де виховуються діти під опікою, розвиток емпатії та взаємо розуміння серед учасників тренінгу.

Заняття 2: "Розробка індивідуальних планів, ведення випадку"

Вступ: Повторення основних ідей та висновків першого заняття, визначення мети та завдань.

2.1 Індивідуальний аналіз: Практичні вправи та кейси для аналізу потреб і можливостей кожної сім'ї, групова дискусія щодо виявлених сильних та слабких сторін.

2.2 Планування відвідування: Групова робота над розробкою конкретних заходів для кожної сім'ї, Визначення ролей та відповідальності учасників в реалізації плану.

2.3 Обговорення: Групове обговорення результатів роботи та питань, що виникли під час аналізу та планування, визначення ключових принципів та стратегій для подальшої роботи.

Мета другого заняття: Розробка індивідуальних стратегій та планів для кожної сім'ї, спільна робота над конкретними випадками та цілями, визначення ролей та відповідальності учасників команди.

Заняття 3: "Спільна робота та взаємодія"

Вступ. Теорія співпраці: Вступне слово щодо концепції співпраці з сім'єю та іншими соціальними службами, огляд ефективних підходів до спільної роботи.

3.1 Роль співпрацівників і команди: Визначення ролей та функцій різних професіоналів у роботі з сім'єю, групові вправи на розвиток спільної взаємодії та комунікації між соціальними працівниками, психологами, та іншими спеціалістами.

3.2 Спільне планування: Розробка спільного плану дій для підтримки сім'ї, спільне прийняття рішень та визначення стратегій для реалізації плану.

3.3 Обговорення: Групове обговорення ефективності спільного планування та взаємодії, виокремлення найбільш важливих аспектів співпраці для кожної сім'ї.

Мета третього заняття: Визначення ролей та взаємодії між соціальними працівниками та іншими спеціалістами, спільна розробка плану дій для кожної сім'ї та визначення стратегій для реалізації цих планів, вироблення взаєморозуміння та довіри у команді.

Заняття 4: "Оцінка та заключні кроки"

Вступ. Оцінка досягнень: Групова оцінка результатів та досягнень учасників тренінгу. Обговорення важливих моментів та позитивних змін, що відбулися протягом тренінгу.

4.2 Підготовка до подальшої роботи: Створення індивідуальних порад та рекомендацій для кожної сім'ї, визначення подальших кроків та ресурсів для подальшої підтримки.

4.3 Закриття Тренінгу: Відзначення досягнень та підбиття підсумків всього тренінгу, запитання та обговорення планів на майбутнє.

Мета четвертого заняття: Групова оцінка досягнень та результатів роботи, закріплення важливих питань та прийняття рішень для подальших

кроків, завершення тренінгу з відчуттям завершення та готовності до практичного застосування набутих навичок.

2.3 Науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам щодо ефективної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням в сучасних умовах в Україні

В Україні проблема захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як ми розглянули у першому розділі існувала давно. Але кризового стану вона набуває за часів зниження загальної соціальної моральності та економічної стабільності, що призводить до зростання вразливості найбільш незахищених його верств. Це пов'язано з збільшенням кризових сімей, через зубожіння населення, зростання злочинності серед дорослих, у разі високого відсотку смертності, козою сімейних взаємостосунків та виховної функції сім'ї.

До дітей, що виховуються під опікою належать діти-сироти, в яких померли батьки, а також діти позбавлені батьківського піклування (повне позбавлення, відібрання без позбавлення, визнання відсутніми або недієздатними, оголошення померлими, перебування в місцях позбавлення волі, під вартою, у розшуку, тривалою хворобою), а також діти розлучені з сім'єю, підкинуті, батьки яких невідомі, відмовилися або не виконують свої обов'язки тощо)

Україна активно впроваджує соціальні реформи щодо захисту прав дітей. Тому активно впроваджує нові сімейні форми державної опіки - дитячі будинки сімейного типу, прийомна та патронатна сім'я, а також розвиває та вдосконалює такі здавна відомі та ефективні форми допомоги, як опіка й піклування та усиновлення [18].

Один із них, найбільш прийнятний, ефективний напрямок реалізації прав дитини сироти та дитини позбавленої батьківського піклування - це оформлення опіки чи піклування.

В рамках боротьби з дитячою безпритульністю та бездоглядністю значних зусиль докладають як державні так і громадські, і благодійні організації. Певним чином це призвело до реформування всієї соціальної системи та оптимізацію та налагодженню багатьох процесів незважаючи на наявність великої бюрократії.

Проте на жаль неможливо повністю уникнути нещасних випадків, коли дитина залишається без батьків, особливо під час військового стану в нашій країні. Хоча більшу стурбованість викликають випадки, коли батьки вибирають асоціальний спосіб життя, не думаючи про наслідки (як передчасна чи раптова смерть) або ухиляються від виконання батьківських обов'язків, чи нехтують ними, і як результат з'являються “соціальні сироти”, діти-сироти за живих батьків.

Отже, робота з фахівця соціальної роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою вимагає певної компетенції, чутливості та здатності взаємодіяти з багатьма різними аспектами людського життя.

З огляду на представлене вище, нами були розроблені деякі науково практичні поради для майбутніх соціальних працівників у цій галузі, щоб підвищити ефективність їх діяльності.

1. Розвивайте свою емпатію та здатність розуміти почуття та потреби членів сім'ї (можна почати зі своєї або з друзів), це сприяє успішній та ефективній взаємодії.

Тут в нагоді стане техніка “активного слухання” (спробуйте звернути увагу та проаналізувати слова, тон та емоції висловлювань; давайте час на відповідь, не преривайте, підтримуючи відкриту комунікацію). Використовуйте невербальну комунікацію (міміка, жести та жести

допомагають зрозуміти емоційний стан; використовуйте своє обличчя та жести для підкреслення своїх емоцій).

2. Розглядайте кожну сім'ю, як унікальну систему з взаємозалежними частинами, адже розуміння динаміки конкретної родини допоможе виявити її потреби.
3. Будьте чутливі до культурних відмінностей та враховуйте їх наявності у роботі, тому уважно ставтеся до етнічних релігійних та інших особливостей.
4. Розвивайте навички чіткої комунікації - відкрите та довірче спілкування є важливим елементом взаєморозуміння
5. Ставтеся до сім'ї в першу чергу, як до партнера, враховуючи її власні ресурси та знання, щоб спільно розробити стратегії вирішення проблем.
6. Звертайте увагу на внутрішній ресурс та міцні сторони, розвивайте позитивні стратегії подолання труднощі.
7. Будьте готові адаптувати власний підхід до кожної сім'ї та їх потреби, гнучко реагуючи на зміни ситуації чи вимог.
8. Звертайте увагу на забезпечення безпеки та здоров'я дітей в сім'ї, за потреби вживайте заходи для підтримки як фізичного, так і психічного здоров'я.
9. Розробляйте індивідуальні план для кожної сім'ї (та кожного члена сім'ї за потреби) зважаючи на конкретну потребу та ситуацію.
10. Продовжуйте вдосконалювати свої навички та знання за допомогою різних професійних заходів, тренінгів семінарів тощо.

Ці поради базуються на загальних принципах соціальної роботи, та мають на меті ефективний та підтримуючий підхід в роботі з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

Висновки до розділу

Таким чином, емпіричне дослідженням форм та методів організації діяльності соціального працівника з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням, здійснювалось нами за допомогою методик: “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової, визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Велієвої, а також за допомогою розробленого анкетування для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг та для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням.

У дослідженні взяло участь 28 дітей різного (від 6 до 18 років) віку та статі, 18 опікунів та 20 фахівців соціальної роботи, для яких були розроблені анкети для опитування.

За результатами проведеного емпіричного дослідження форм та методів організації діяльності соціального працівника з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням, ми зробили висновки: що діти, які виховуються під опікою досить добре пристосовані до умов соціального середовища та у них присутня рольова пластичність поведінки та адекватна система відносин. Ці діти непогано зорієнтовані на засвоєння стабільних соціальних умов, форм соціальної взаємодії та прийняття цінностей та норм соціального середовища (за методикою “Моніторинг соціалізації особистості дитини” І. Рожкової), також ми можемо зробити висновок, що більша частина дітей, майже 54% мають позитивний психічний стан, що є непоганим результатом, але показує, що є необхідність звернути увагу на іншу частину групи, яка має негативний психічний стан. Адже це вказує на те, що діти мають знижений настрій, небажання перебувати у колективі або перебувають в тривожному стані та потребують відповідної корекції емоційного стану та психологічного клімату в сім'ї (за методикою для визначення особливостей емоційного стану дитини «Потяг» С.В. Валієвої).

Також ми виявили, що в загальному задоволені наданням соціальних послуг та досить привітно ставляться до соціальних служб в цілому 54,9% опікунів, 30,6% частково задоволені, але мають деякі питання до їх роботи, та 14,6% зовсім незадоволені, зазвичай через конфліктну ситуацію, або непорозуміння (за результатами проведеного анкетування для опікунів, щодо виявлення рівня задоволеності опікунів наданням соціальних послуг).

В цілому рівень готовності діючих ФСР складає 63,6 %, і при тому, що вони мають не малий стаж в соціальній роботі, визнають, що додаткове цілеспрямоване навчання з відповідної теми не буде зайвим.

Цю ж думку підтримують і студенти СР, готовність яких до роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою - 36,4% та більшість з яких визнають недостачу практичного досвіду (з опрацьованих результатів опитування для фахівців соціальної роботи, щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням)

Тож на основі дослідження розробили інтенсивний міні тренінг та науково-практичні поради, які дозволять майбутнім соціальним працівникам освіжити та систематизувати знання, а головне потренувати в безпечній та неформальній атмосфері навички необхідні для ефективної роботи з сім'ями, які виховують дітей під опікою та піклуванням.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз поняття опіка та піклування виявив досить широке та багатогранне значення, через що ми маємо виокремити та уточнити це поняття не тільки у розрізі соціальної сфери а й по відношенню до дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Історично опіка та піклування є більш поширеним та природним методом допомоги дітям-сиротам, але як і все сучасне українське має пройти певний етап переродження, щоб усвідомити свою силу. Зрозуміло, що наразі ми переживаємо найбільшу суспільну кризу з часів незалежності через війну, але через це і зміни більш рішучі.

Наразі Законом України [19] встановлюється визначення, що “дитина-сирота - це дитина, в якій померли чи загинули батьки”. Та надається більш широке визначення категорії “діти, позбавлені батьківського піклування” за причиною цього позбавлення (повне позбавлення, відібрання без позбавлення, визнання відсутніми або недієздатними, оголошення померлими, перебування в місцях позбавлення волі, під вартою, у розшуку, тривалою хворобою), а також діти розлучені з сім'єю, підкинуті, батьки яких невідомі, відмовилися або не виконують свої обов'язки тощо)

Відповідно до Статті 55 Цивільного Кодексу України “Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки” .

Наразі кількість дітей, які стають сиротами або втрачають батьківське піклування, зростає. Також варто враховувати і той фактор, що точну цифру з огляду на динаміку подій отримати важко. Зафіксувати якусь остаточну цифру неможливо. Але загалом тенденція сирітства в Україні не змінилася, тому і досі потребує пильної уваги з боку держави.

Важливо, щоб і опікун і фахівець соціальної роботи (психолог, педагог) мали усвідомлення, що дитина, яку влаштовують під опіку переживає психологічну травматизацію через втрату чи відсутність біологічних батьків з одного боку і входженням в нову сім'ю з другого боку. Адже дитина має пристосуватись до нових умов життя в опікунській сім'ї, для чого потрібно вибудувати нову правильну, дієву та ефективну модель поведінки.

За результатами проведеного емпіричного дослідження форм та методів організації діяльності соціального працівника з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням, ми зробили висновки: що діти, які виховуються під опікою досить добре пристосовані до умов соціального середовища та у них присутня рольова пластичність поведінки та адекватна система відносин. Ці діти непогано зорієнтовані на засвоєння стабільних соціальних умов, форм соціальної взаємодії та прийняття цінностей та норм соціального середовища, також ми можемо зробити висновок, що більша частина дітей, майже 54% мають позитивний психічний стан, що є непоганим результатом, але показує, що є необхідність звернути увагу на іншу частину групи, яка має негативний психічний стан. Адже це вказує на те, що діти мають знижений настрій, небажання перебувати у колективі або перебувають в тривожному стані та потребують відповідної корекції емоційного стану та психологічного клімату в сім'ї.

Також ми виявили, що в загальному задоволені наданням соціальних послуг та досить привітно ставляться до соціальних служб в цілому 54,9% опікунів, 30,6% частково задоволені, але мають деякі питання до їх роботи, та 14,6% зовсім незадоволені, зазвичай через конфліктну ситуацію, або непорозуміння. Отож, в цілому рівень готовності діючих ФСР складає 63,6 %, і при тому, що вони мають не малий стаж в соціальній роботі, визнають, що додаткове цілеспрямоване навчання з відповідної теми не буде зайвим. Цю ж думку підтримують і студенти СР, готовність яких до роботи з сім'ями,

в яких виховуються діти під опікою - 36,4% та більшість з яких визнають недостачу практичного досвіду.

На основі результатів дослідження ми розробили інтенсивний міні тренінг, який дозволить майбутнім соціальним працівникам освіжити та систематизувати знання, а головне потренувати в безпечній та неформальній атмосфері навички необхідні для ефективної роботи з сім'ями, які виховують дітей під опікою та піклуванням. Також результатом нашого дослідження є обґрунтовані та розроблені науково-практичні поради майбутнім соціальним працівникам, щодо роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Біблія. Українське Біблійне Товариство. Турконяк Друге видання великого формату/ / Пер. Р. Турконяк. К., УБТ, 2020. 1175 с.
2. Війна і сирітство: скільки дітей в Україні залишилися без батьків та як змінився рівень їхнього усиновлення. [Електронний ресурс]. Режим доступу [https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisya-bez-batkiv-ta-yak-zminivsya-riven-yihnogo-usi.html](https://jur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisya-bez-batkiv-ta-yak-zminivsya-riven-yihnogo-usinovlennya) (дата звернення: 12.10.2023)
3. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. К.:Академвидав, 2005. 304 с.
- 4.Вікінг М. Маленька книга люке. Секрети найщасливіших людей світу / Мік Вікінг. Харків, 2018. 288с.
5. Главник О., Психологічна допомога батькам / Упоряд. О. Главник. К. : Шкільний світ, 2002. 112 с.
6. Гураль Н. С., Романовська Л.І. Дослідження феномену опіки та піклування в контексті соціальної роботи з сім'ями, де виховуються діти цієї категорії .Збірник наукових праць студентів та викладачів "Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери" / за ред. Ю.Л. Бриндікова та ін. Вип.2. Хмельницький : 2023. с. 53-60
7. Гримич М.В. О.Ф.Кістяківський як дослідник звичаєвого права // історія народів Європи. Вип. 9. К., 2001.
8. Гримич М.В. Про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції // Етнічна історія народів Європи. Вип. 10. К., 2001
9. Давиденко Н. Терміни „опіка”, „патронаж” та „патронат” у сучасних словниках юридичної термінології/ Режим доступу: https://www.medievist.org.ua/2013/03/blog-post_29.html (дата звернення: 15.06.2023)

10. Друкер П. Ефективний керівник / Пітер Друкер ; пер. з англ. Р. Машкової. — К. : Вид. група КМ-БУКС, 2018. — 248 с.
11. Данильян О. Г. Методологія наукових досліджень: підручник / О. Г. Данильян, О. В. Дзьобань. Харків: Право, 2019. 368 с.
12. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка: Навчально-методичний посібник в 2-х кн., К.: Міленіум, 2005. 286с.
13. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1983.
14. Ідея опіки дітей та молоді в історико-педагогічній науці : збірник друкованих праць / [І. Ф. Миронюк, О. С. Рега, Т. К. Завгородня, І. В. Зайченко, І. Є. Курляк та ін.]. Івано-Франківськ : Прикарпатський університет, 2005.г 339 с.
15. Історія української культури: у 5 т. Т. 2: Українська культура XIII першої половини XVII ст. / за ред. Я.Д. Ісаєвича. – К.: Наукова думка, 2001. 848 с.
16. Історія педагогіки : навчальний посібник для студентів ЗВО / Л. В. Задорожна-Княгницька. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. – 364 с.
17. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 08.04.2023)
18. Закон України "Про соціальні послуги" від 17.01.2019 № 2671-VIII, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 08.04.2023)
19. Закон України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" від 21.06.2001 № 2558-III, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 26.09.2023)
20. Каблюк В. В. Індивідуальний підхід до учнів, як засіб досягнення високої результативності. Всеосвіта - Національна освітня платформа. Режим

- доступу: <https://vseosvita.ua/library/individualnij-pidhid-do-ucniv-ak-zasib-dosagnenna-visokoirezultativnosti-235064.html> (дата звернення: 08.04.2023)
21. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики. Суми: Сумський державний університет, 2019, 199 с
22. Конституція України [Електронний ресурс]. – режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text23> (дата звернення: 05.09.2023).
24. Наказ "Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування Мінсоцполітики України" від 11.08.2017 № 1307 / [Електронний ресурс]. – режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17#Text> (дата звернення: 05.09.2023)
25. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_44 (дата звернення: 05.09.2023)
26. Основи батьківської компетентності : метод. посіб. / упор. : Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверєва, Н. Ю. Шевченко. Харків : ХНУ, 2006. 137 с.
27. Повідайчик О. Методи досліджень у соціальній роботі : навч. посіб. / О. Повідайчик. Ужгород: ПП"АУТДОРШАРК", 2018, 164 с.
28. Представництво інтересів соціально вразливих дітей та сімей: Навч. посібник / За ред. Т. В. Семигіної. К.: Четверта хвиля, 2004. 216 с.
29. Пічурін В.В. Копінг-стратегії студентів і психологічна готовність до професійної праці. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2015. No 2. С. 53–59.
30. Пеша І. В. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Інформаційні матеріали для слухачів Центру підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ямолодьспорту. К.: Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. С. 42–49.

31. Родинне виховання: Школа і сім'я – виховуємо разом. К. : «Шкільний світ», 2007. 104 с.
32. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: дисертація / Рудий Назар Ярославович. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 232 с. URI: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/364>(дата звернення: 08.04.2023)
33. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія / Назар Ярославович Рудий. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. с.10
34. Сімейний кодекс України, Закон від 10.01.2002 № 2947-III, [Електронний ресурс]. режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2947-14#n1076> (дата звернення: 14.07.2023)
35. Словник української мови. / Під ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. К.: Наукова думка, 1975. Т. 6. 832 с.
36. Скрипник М., Мистецтво бути педагогом: Зб. Тренінг.занять. К. : «Шкільний світ», 2006. 112 с.
37. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 червня 2022 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені Макаренка, 2022. 326 с.
38. Соціальна робота. Ч.3: Робота з конкретними групами клієнтів / А. М. Бойко, Н. Б. Бондаренко, О. С. Брижовата та ін. ; За ред. Т. В. Семигіної та І. М Григи. - К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2004. 166 с.
39. Суспільне новини [Електронний ресурс]. режим доступу: <https://suspilne.media/357536-z-pocatku-vijni-ponad-4-tisaci-ditej-zalisilisa-bez-batkiv-minsocpolitiki-rozpovilo-pro-pricini-i-poradok-usinovlenna> (дата звернення: 28.09.2023)
40. Сутність та організація соціального супроводу сім'ї. [Електронний ресурс]. режим доступу: <https://studfile.net/preview/9317090/page:2> (дата звернення: 28.09.2023)

32. Теорії і методики соціальної роботи. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. Т. В.Семигіної, І. І. Миговича]. К.: Академвидав, 2015, 328с.
42. Трубавіна, І. М., Бугаєць, Н. А. Методи вивчення сім'ї Х. : УДЦССМ, 2001. 68 с.]
43. Тернопільська В.І., Бакуліна О.С. Актуальність питання соціальної політики в Україні. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2020. Вип. 1(24). С. 191-194.
44. Тюття Л.Т., Соціальна робота: Теорія і практика, Автори Тюття Л.Т., Іванова І.Б. Рік видання: 2004 .408 с.
45. Фуштей Л. Опіка й опікунське виховання дітей як предмет аналізу / Фуштей Л. // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2007. № 1. С. 15-19.
46. Цивільний кодекс України, Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV, [Електронний ресурс]. Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 08.09.2023)
47. Ченбай І. Образ дитини-сироти в творах усної народної творчості / Наукова стаття Харків: НТУ «ХП», 2013. с. 268.
48. Школа батьківства – спецвипуск «Психолог», № 27-28 2004. с.120
49. Юридичний словник, Збірник юридичних термінів, 2019 р. / [Електронний ресурс]. – режим доступу <http://mego.info/%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 15.09.2023)
50. «Юридична енциклопедія» // Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: науковий збірник / Редкол.: Т. І. Березюк, М. Г. Железняк (відп. ред.), Л. В. Журило, О. С. Іщенко, Р. Г. Кацалап та ін. НАН України; Інститут енциклопедичних досліджень. – К.: Академперіодика, 2015. – С. 49–51
51. Armstrong T. In their own way: Discovering and encouraging your child's multiple intelligences. PhD, 2000. 288с.

52. Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543-1566./ [Електронний ресурс]. – режим доступу <https://books.google.com.ua/books?id=VlSmnQEACAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (дата звернення: 10.09.2023)
53. Encyclopedia.com, [Електронний ресурс]. режим доступу: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts/guardianship> (дата звернення: 18.07.2023)
54. Dąbrowski Z. Pedagogika opiekuńcza w zarysie / Z. Dąbrowski. – Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2000.
55. Wiking M. The little book of hugge. The Danish way to live well /Meik Wiking. - London : Penguin Life, 2016. 288p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**МЕТОДИКА І. РОЖКОВОЇ «ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ»**

Нами було розроблено форму-опитувальник «Соціалізація особистості»
https://docs.google.com/forms/d/1mbXQ_fFOeo-yk8UwH4sqLNLdGtlPTZU8QcnfVXBfp4/edit

ІНСТРУКЦІЯ : ТОБІ ПРОПОНУЄТЬСЯ ТЕСТ, ЯКИЙ ВКЛЮЧАЄ 20 ТВЕРДЖЕНЬ. УВАЖНО ПРОЧИТАЙ КОЖНЕ З НИХ ТА ВИРІШИ , НАСКІЛЬКИ ВОНО ТЕБЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ. ДАЛІ СЛІД ЗАЗНАЧИТИ ВІДПОВІДЬ , БАЗУЮЧИСЬ НА ТАКИХ ОЦІНКАХ: 0 – НІКОЛИ, 1 – ДУЖЕ РІДКО, 2 – ІНОДІ, 3 – МАЙЖЕ ЗАВЖДИ, 4- ЗАВЖДИ,

Завжди	4 бали
Майже завжди	3 бали
Іноді	2 бали
Дуже рідко	1 бал
Ніколи	0 балів

Опитувальник

1. У всьому слухаюся своїх дорослих та вчителів
2. Вважаю необхідним відрізнятись від інших
3. У будь-якій справі, яку розпочну, досягаю успіхів
4. Я вмію пробачати!
5. Вчиняю так, як усі мої друзі
6. Прагну бути лідером у будь-якій справі
7. Я до останнього відстоюю власну думку
8. Головним у житті вважаю творити добро
9. Мої вчинки спрямовані на похвалу оточуючих
10. Коли спілкуюся з друзями, то завжди відстоюю власну думку
11. Все, що задумав, обов'язково роблю
12. Мені приносить задоволення допомагати іншим

Продовження ДОДАТКУ А

13. Прагну до того, щоб усі товаришували зі мною
 14. Я не спілкуюся з людьми, які не подобаються мені
 15. Завжди намагаюся перемагати та вигравати
 16. Чужі неприємності сприймаю як власні
 17. Намагаюся не сваритися з друзями
 18. Завжди доводжу свою правоту, навіть якщо зі мною не погоджуються оточуючі
 19. Всі справи я доводжу до завершення
 20. Захищаю тих, кого ображають

Бланк для відповідей виглядає наступним чином:

1		5		9		13		17	
2		6		10		14		18	
3		7		11		15		19	
4		8		12		16		20	

Обробка та інтерпретація результатів

Методика містить 4 шкали на визначення соціальної адаптованості, автономності, соціальної активності та наслідування етичних норм.

Загальний рівень соціалізації обчислюється методом додавання коефіцієнтів за усіма параметрами і отримана сума ділиться на 4 з метою визначення середнього показника.

Розглянемо окремо кожен рядок (їх 4). Додаємо бали в кожному з рядків та отриманий результат розділяємо на 5 (кількість запитань). Кожен з рядків відповідає за свою шкалу

- 1 – соціальна адаптованість;
- 2 – автономність;
- 3 – соціальна активність;
- 4 – наслідування етичних норм.

Коефіцієнт більше за 3 – високий ступінь;
 від 2 до 3 – середній ступінь;
 менше 2 – низький рівень розвитку якості.

ДОДАТОК Б

Методика «Паровозик» (С.В. Велієва)

Призначення методики. Методика дозволяє визначити особливості емоційного стану дитини: нормальний або знижений настрій, стану тривоги, страху, задовільну або низьку адаптацію в новій або звичної, соціальному середовищі.

Вік: від 2,5 років.

Стимульний матеріал: білий паровозик і вісім різнокольорових вагончиків (червоний, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, сірий, коричневий, чорний).

Інструкція: «Розглянь всі вагончики. Давай побудуємо незвичайний потяг. Першим постав вагончик, який тобі здається самим красивим. Тепер вибір и з тих, які залишились самий красивий, і т.д.».

Обробка даних: Фіксується позиція кольорового вибору та висловлювання дитини.

1 бал присвоюється, якщо дитина поставила вагончик фіолетового кольору на друге місце; чорний, сірий, коричневий — на третє; червоний, жовтий, зелений — на шосте.

2 бали присвоюються, якщо дитина поставила фіолетовий вагончик на перше місце; чорний, сірий, коричневий — на друге; червоний, жовтий, зелений — на сьоме; синій — на восьме.

3 бали присвоюються, якщо дитина поставила чорний, сірий, коричневий вагончик на перше місце; синій — на сьоме; червоний, жовтий, зелений — на восьме місце.

Якщо в результаті підсумовування отриманих даних, балів виявляється менше трьох, то психічний стан оцінюється як позитивний, при 4 – 6 балах – як негативний психічний стан низького ступеня (НПС нс);

при 7 – 9 балах – як НПС середнього ступеня;

більше 9 балів – НПС високого ступеня.

Поряд з отриманим індивідуальним результатом можна визначити і загальний психологічний клімат в групі.

Для цього визначається сума всіх ППС (а) і НПС (б), різниця між ними ділиться на кількість дітей і множиться на 100%.

Оцінка результатів:

70% і вище – високий ступінь сприятливості психологічного клімату (сСПК);

42 – 69% - середня сСПК;

26 – 41,9% – незначна сСПК;

0 – 25% – початкова ступінь несприятливого психологічного клімату (сНПК); –

1 до – 25% – середня сНПК; –

26% і нижче – сильна сНПК.

Ступінь позитивного та негативного психічного стану

Кількість дітей % від загальної кількості

1-3 балів – позитивний психічний стан

4-6 балів – негативний психічний стан низька степінь

7-9 балів – негативний психічний стан середня степінь

Більше 9 балів негативний психічний стан висока степінь

ДОДАТОК В**Анкета виявлення рівня задоволеності опікунів
наданням соціальних послуг**

Оцініть якість послуг, що надаються за шкалою:

Задоволений повністю, задоволений частково, зовсім не задоволений.

1. Як ви оцінюєте своє загальне враження від отриманих соціальних послуг?
2. На скільки ви задоволені доступністю та якістю наданих послуг?
3. Чи задоволені ви професійними навичками соціальних працівників?
4. Чи вважаєте ви ефективною комунікацію з соціальним працівником?
5. Чи задоволені ви фінансовою допомогою на дітей?
6. Чи відповідають надані соціальні послуги вашим потребам та очікуванням?
7. Чи влаштовує вас вирішення невідкладних питань, які у вас виникають?
8. Наскільки зручно вам отримати консультацію від вашого соціального працівника?

ДОДАТОК Г

**Опитувальник для фахівців соціальної роботи,
щодо виявлення рівня готовності для роботи з сім'ями,
в яких виховуються діти під опікою та піклуванням**

Інструкція:

Будь ласка, визначте ступінь своєї готовності за кожним питанням, використовуючи шкалу від 1 до 5, де:

1 - погано, 2 - слабо, 3 - частково, 4 - добре, 5 - відмінно

1. Як ви оцінюєте своє розуміння особливостей, з якими стикаються сім'ї, в яких виховуються діти під опікою та піклуванням?
2. Чи володієте ви відповідними знаннями та навичками, які стосуються роботи з такими сім'ями?
3. Чи здатні ви адаптувати свій підхід до роботи з різними сім'ями та їхніми унікальними потребами?
4. Чи готові ви до співпраці з іншими професіоналами (лікарями, психологами, юристами), щоб забезпечити повний спектр підтримки?
5. Чи відчуваєте ви здатність вести важкі розмови та вирішувати конфліктні ситуації з усіма представниками сім'ї?
6. Як ви оцінюєте свою готовність працювати в емоційно-навантажених ситуаціях та надавати підтримку в кризових моментах?
7. Чи відчуваєте ви свою відповідальність перед дітьми та сім'ями, які перебувають під вашою опікою?
8. Як ви ставитеся до навчання та підвищення своєї кваліфікації в галузі роботи з сім'ями, де виховуються діти під опікою та піклуванням?
9. Чи відчуваєте ви здатність ефективно співпрацювати з культурно різними сім'ями?
10. Чи вдається вам виявляти та враховувати індивідуальні потреби кожної сім'ї та кожної дитини?